

Κοινωνική Πολιτική

Τόμ. 12 (2020)

Κοινωνικές επιπτώσεις της κρίσης στην απασχόληση μεταναστών εργαζομένων στην Ελλάδα

Παρασκευή-Βίβιαν Γαλατά, Ελένη Πούλου, Ιρδάνης Ψημμένος

doi: [10.12681/sp.29024](https://doi.org/10.12681/sp.29024)

Copyright © 2021, Παρασκευή-Βίβιαν Γαλατά, Ελένη Πούλου, Ιρδάνης Ψημμένος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Αναφορά 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Γαλατά Π.-Β., Πούλου Ε., & Ψημμένος Ι. (2021). Κοινωνικές επιπτώσεις της κρίσης στην απασχόληση μεταναστών εργαζομένων στην Ελλάδα. *Κοινωνική Πολιτική*, 12, 39–61. <https://doi.org/10.12681/sp.29024>

Κοινωνική Πολιτική

Social Policy

Άρθρα / Articles:

**Ιωάννα Τσίγκανου, Αναστασία Χαλκιά,
Μάρθα Λεμπέση**

Σύριοι πρόσφυγες στην Ελλάδα. Εκφάνσεις
και διαδρομές ένταξης

Δημήτρης Παρσάνογλου

Τι άφησε πίσω της η «Προσφυγική κρίση»;
Μετατοπίσεις του Ευρωπαϊκού συνοριακού καθεστώτος
και της εθνικής/κρατικής κυριαρχίας

**Παρασκευή-Βίβιαν Γαλατά, Ελένη Πούλου,
Ιορδάνης Ψημμένος**

Κοινωνικές επιπτώσεις της κρίσης στην απασχόληση
μεταναστών εργαζομένων στην Ελλάδα

Γεώργιος Νάσιος

Οι πολύπλευρες επιπτώσεις των ευέλικτων πολιτικών
απασχόλησης και ενδεχόμενες πολιτικές αντιμετώπισής τους

Κολοβού Ειρήνη, Σκαμνάκης Χριστόφορος

Η επίδραση της οικονομικής κρίσης στη λειτουργία των
δομών κοινωνικής προστασίας του Δήμου Αγρινίου –
Η οπτική και ο ρόλος των εργαζομένων

Κοινωνικές επιπτώσεις της κρίσης στην απασχόληση μεταναστών εργαζομένων στην Ελλάδα

Παρασκευή-Βίβιαν Γαλατά

Μεταδιδακτορική Ερευνήτρια, Πάντειο Πανεπιστήμιο Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής

Ελένη Πούλου

Υποψήφια Διδάκτορας, Πάντειο Πανεπιστήμιο Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής

Ιορδάνης Ψημμένος

Καθηγητής, Πάντειο Πανεπιστήμιο Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής

Περίληψη

Οι κοινωνικές επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην απασχόληση μεταναστών εργαζομένων στην Ελλάδα έχουν ερευνηθεί, κυρίως, με τη χρήση ποσοτικών δεδομένων για το εισόδημα και τις συνθήκες διαβίωσης. Ωστόσο, όσο η κρίση παγιώνεται, ανακύπτει η ανάγκη να εξεταστούν οι βαθύτερες συνέπειες της στις συνθήκες και τις ευκαιρίες ζωής των ανθρώπων. Η παρούσα εργασία αποβλέπει να διερευνήσει τις κοινωνικές επιπτώσεις της κρίσης στην απασχόληση των μεταναστών, δίνοντας έμφαση στη σημασία των αλλαγών για την κοινωνική στρωμάτωση και κινητικότητα. Αντλώντας σημαντική πληροφόρηση από τις κλασσικές κοινωνιολογικές έρευνες, η εργασία παρουσιάζει τις Ελληνικές μελέτες που εξετάζουν ποιοτικά και σε βάθος τις επιπτώσεις της κρίσης στις συνθήκες ζωής των μεταναστών. Τα ευρήματα από την ανάλυση των μελετών δείχνουν ότι η διερεύνηση των ουσιαστικών παραγόντων και επιπτώσεων της κρίσης απαιτεί συγκεκριμένες μεθοδολογικές προσεγγίσεις και, προπαντός, την αιτιώδη αλληλεπίδραση ανάμεσα στο κοινωνικό πλαίσιο και τις υποκειμενικές ερμηνείες για τις αλλαγές στις συνθήκες εργασίας και διαβίωσης των ανθρώπων.

Λέξεις κλειδιά: Οικονομική κρίση, μετανάστευση, κοινωνικές επιπτώσεις της κρίσης, εργασία και απασχόληση, μετανάστες εργαζόμενοι

Abstract

The social impact of economic crisis on the employment of migrant workers in Greece has been investigated, mainly, by the use of quantitative data on income and living conditions. However, as long as the crisis is consolidated, there is a need to investigate the deeper consequences on people's living conditions and opportunities. This paper aims to explore the social effects of crisis on the employment of migrants, emphasizing the significance of changes in social stratification and mobility. Drawing on important evidence from classical sociological research, the paper presents the Greek studies that examine qualitatively and in-depth the impact of crisis on migrant's living conditions. The findings from the analysis of the studies show that the investigation of the essential factors and effects of crisis requires specific methodological approaches and, in particular, the causal interaction between the social context and subjective interpretations of changes in people's working and living conditions.

Keywords: Economic crisis, migration, social effects of crisis, work and employment, migrant workers

Εισαγωγή: Το πρόβλημα

Το άρθρο εξετάζει τις κοινωνικές επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην απασχόληση των μεταναστών εργαζομένων στην Ελλάδα, προκειμένου να αναδείξει τις βαθύτερες συνέπειες μιας εκτεταμένης κοινωνικής αλλαγής στις συνθήκες και τις ευκαιρίες ζωής των ανθρώπων. Για τους μετανάστες εργαζόμενους, κρίση υπήρξε σε πολλά και διαφορετικά στάδια της ζωής τους κατά τη διαδικασία μετανάστευσης από τη χώρα καταγωγής, την εργασιακή τους ένταξη και την επαγγελματική τους διαδρομή και επιβίωση στη χώρα υποδοχής. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Park (1928), η περίοδος της κρίσης για τους περιθωριοποιημένους ανθρώπους εξελίσσεται σε μια σχετικά μόνιμη κατάσταση. Πρόκειται για εκείνες τις ομάδες που έχουν συνηθίσει να ζουν σε δυσμενείς οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες και αυτό καθιστά τη διερεύνηση των μεταβολών και των επιπτώσεων της κρίσης εξαιρετικά δύσκολη.

Ωστόσο, η μελέτη για την κρίση σε μεταναστευτικούς πληθυσμούς έχει ιδιαίτερη σημασία στην κοινωνική πολιτική όχι μόνο για να καταγράψει πως οι συγκεκριμένες ομάδες ανταπεξέρχονται στις δύσκολες εργασιακές συνθήκες, αλλά και για να αναδείξει τη ραγδαία μεταβολή και τι σηματοδοτεί αυτή η μεταβολή για τη μεταναστευτική κατάσταση. Για παράδειγμα, τι σημαίνει κρίση για κάποιον που ζει για χρόνια σε καθεστώς επισφάλειας, πόσο πιο ανθεκτικός γίνεται και κατά πόσο η αγορά εργασίας ενισχύει την ανθεκτικότητα του στην κρίση; Κεντρικό ρόλο, λοιπόν, στη διερεύνηση των κοινωνικών επιπτώσεων της κρίσης έχουν η εργασία και η απασχόληση, γιατί προσδιορίζουν τα περιθώρια των ευκαιριών και τις προοπτικές ζωής των ανθρώπων (Brown, 1997, Ψημμένος, 2011). Η σημασία των αλλαγών στις συνθήκες ζωής των μεταναστών εργαζομένων και πως αυτές επηρεάζουν τα όρια κοινωνικής στρωμάτωσης και κινητικότητας επιτρέπουν μια πιο ολοκληρωμένη, ουσιαστική και σε βάθος ανάλυση των επιπτώσεων της κρίσης

(Du Bois, 1995, όπ. αναφ. στο Ψημμένος, 2018). Επιπλέον, μας παρακινεί να αναλογιστούμε τη σημασία της μεταβολής στις άλλες ομάδες του πληθυσμού. Μελετώντας ειδικότερα τα παραδοσιακά επαγγέλματα των οικοδόμων και των οικιακών εργατριών, που αντιπροσωπεύουν την πλειοψηφία του μεταναστευτικού πληθυσμού στην Ελλάδα, μπορούμε να αντλήσουμε σημαντικά συμπεράσματα για τις επιπτώσεις της κρίσης όχι μόνο για τους εργαζόμενους γενικά αλλά και για τη μεσαία τάξη.

Οι περισσότερες μελέτες δίνουν έμφαση στις οικονομικές διαστάσεις της εργασίας και στα ποσοτικά μεγέθη των επιπτώσεων της κρίσης στο εργατικό δυναμικό, π.χ. εισόδημα, πρόσβαση σε υλικά αγαθά, συμμετοχή στην εκπαίδευση, στην αγορά εργασίας και στα κοινωνικά δίκτυα (Ιωαννίδης, Παπαθεοδώρου, Σουφιάς, 2012, Παπαθεοδώρου και Δαφέρμος, 2012, Paratheodorou, 2014, Ζωγραφάκης και Κασίμης, 2014). Οι μελέτες αυτές μας αποκαλύπτουν σημαντικά δεδομένα για τις τάσεις και τις μεγάλες αλλαγές στις συνθήκες ζωής των εργαζομένων. Εντούτοις, η κατανόηση της αλλαγής από τα υποκείμενα και η ανάπτυξη των δράσεων τους σε περιόδους μεγάλων αλλαγών θα μας επιτρέψουν να εμβαθύνουμε στους παράγοντες, τις αιτιώδεις σχέσεις και τις επιπτώσεις της κρίσης. Αυτό όμως προϋποθέτει διαχρονική έρευνα μακράς διάρκειας και συγκριτική ανάλυση των μεταβολών και των επιπτώσεων της κρίσης στις ομάδες του πληθυσμού.

Επομένως, η μέθοδος που πρέπει να εφαρμοστεί για τη μελέτη της κοινωνικής ζωής σε περιόδους κρίσης είναι η εδραίωση των σχέσεων ανάμεσα στους ουσιαστικούς παράγοντες της μεταβολής. Το κατάλληλο μεθοδολογικό σχήμα, δηλαδή, θα πρέπει να βασίζεται στην αλληλεπίδραση μεταξύ των αντικειμενικών παραγόντων της κοινωνικής οργάνωσης και των υποκειμενικών στάσεων και εμπειριών των ανθρώπων (Blumer & Bain, 1939). Σ' αυτό το πλαίσιο, θα αναλύσουμε αρχικά τις βασικές θεωρητικές προσεγγίσεις και τις κλασικές κοινωνιολογικές μελέτες που εξετάζουν τις επιπτώσεις της κρίσης, ιδίως κατά την περίοδο της Μεγάλης Ύφεσης, στην εργασία και την απασχόληση των ανθρώπων και πως αυτές επηρεάζουν όλες τις πτυχές της ζωής τους. Στη συνέχεια, θα παρουσιάσουμε τις αντίστοιχες ελληνικές κοινωνιολογικές μελέτες που πραγματοποίησαν διαχρονική έρευνα (longitudinal research) πριν και κατά τη διάρκεια της τρέχουσας οικονομικής κρίσης και διερεύνησαν ποιοτικά και σε βάθος τις κοινωνικές επιπτώσεις της στην εργασία και την απασχόληση των μεταναστών εργαζομένων. Πρόκειται για δευτερογενή ανάλυση ποιοτικών δεδομένων προηγούμενων εμπειρικών ερευνών (Τσιώλης, 2011), οι οποίες εστιάζουν σε συγκεκριμένη πληθυσμιακή ομάδα μεταναστών εργαζομένων, εκπονούν διαχρονική έρευνα και πραγματοποιούν συγκριτική ανάλυση των μεταβολών συνεκτιμώντας αντικειμενικούς και υποκειμενικούς παράγοντες για την εξέταση των κοινωνικών επιπτώσεων στη ζωή και την εργασία των ανθρώπων.

Με την παρούσα έρευνα προσδοκούμε να αναδείξουμε τη σημασία της ποιοτικής και σε βάθος διερεύνησης των επιπτώσεων της κρίσης στην εργασία και τις συνθήκες ζωής των μεταναστών εργαζομένων, η οποία μας επιτρέπει να κατανοήσουμε πως μεταβάλλονται τα όρια της κοινωνικής στρωμάτωσης και κινητικότητας σε περιόδους κρίσης. Η ανάδειξη των ουσιαστικών παραγόντων και βαθύτερων συνεπειών της κρίσης στην απασχόληση των μεταναστών στην Ελλάδα αναμένεται να συμβάλει στον αποτελεσματικότερο κοινωνικό σχεδιασμό και την καλύτερη αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων. Τέλος, ο εντοπισμός του αιτιώδους μηχανισμού για το πως επιδρά η κρίση στις συνθήκες εργασίας και τις ευκαιρίες ζωής των ανθρώπων με την κατάλληλη μεθοδολογική προσέγγιση πρόκειται να συνεισφέρει στην άσκηση δικαιότερης

κοινωνικής πολιτικής και τη μείωση των κοινωνικών ανισοτήτων, αλλά και στη συνέχιση συστηματικής έρευνας για τις κρίσεις και τις μεταναστεύσεις.

1. Θεωρητικές Προσεγγίσεις για την κρίση και την απασχόληση μεταναστών εργαζομένων

Για να εξηγήσουμε το βασικό προβληματισμό, τις μεθοδολογικές προσεγγίσεις και τα ευρήματα των ελληνικών μελετών για τις κοινωνικές επιπτώσεις της κρίσης στην απασχόληση των μεταναστών, θα ανατρέξουμε στις θεωρητικές προσεγγίσεις της Μαρξιστικής Σχολής, της Βεμπεριανής Σχολής και της Σχολής του Σικάγου. Η επιλογή μας αυτή βασίζεται στον κύριο σκοπό της παρούσας εργασίας, που αποβλέπει να εξετάσει τις κοινωνικές επιπτώσεις της κρίσης πάνω στις πληθυσμιακές ομάδες και τα άτομα και όχι στη λειτουργία της αγοράς εργασίας, και για το λόγο αυτό δεν συμπεριλαμβάνει τη λειτουργιστική προσέγγιση. Το επίκεντρο της ανάλυσης μας βρίσκεται στη διαδικασία της αλλαγής, στην κατανόηση της από τα άτομα και στην ανάπτυξη των δράσεων τους σε αλληλεπίδραση με την ομάδα και το συγκεκριμένο ιστορικο-κοινωνικό πλαίσιο.

Σύμφωνα με τη Roitman (2014), η κρίση είναι μια συνεχιζόμενη κατάσταση που απαιτεί να εξετάσουμε τι διακυβεύεται, τη σύγκριση με την κανονική κατάσταση, τις διαφορετικές πτυχές της ζωής, τα εμπειρικά γεγονότα και τις εμπειρίες. Οι πιο ουσιαστικές αναλύσεις για την κρίση επιλέγουν τις ενδογενείς εξηγήσεις της καπιταλιστικής ανάπτυξης (Holton, 1987). Σύμφωνα με τις θεωρίες του Μαρξ και του Βέμπερ, οι κρίσεις είναι προϊόν συνέχειας του βιομηχανικού καπιταλισμού και όχι εκτροπές όπως υποστηρίζει η Λειτουργιστική θεωρία. Για τον Μαρξ, οι ενδογενείς μεταβολές του επιχειρηματικού κύκλου έγκεινται στις απαιτήσεις του ανταγωνισμού για την αύξηση κέρδους και αντανακλούν την εκμετάλλευση των εργαζομένων και τις διαφορετικές μορφές αλλοτρίωσης στη μισθωτή εργασία, τις υπηρεσίες και τη συναισθηματική εργασία (Marx, 1887, Blauner, 1964, Hochschild, 2012). Για τον Βέμπερ, οι κρίσεις είναι αναπόφευκτες και οι μορφές της πολλαπλασιάζονται εξαιτίας της δημιουργίας κοινωνικών θεμάτων στις καπιταλιστικές κοινωνίες (Osborne, 2010). Αυτές οι δύο θεωρητικές προσεγγίσεις μας παρέχουν επαρκείς εξηγήσεις για τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά της κρίσης.

Πέραν τούτων, κρίση σημαίνει και μεγάλους επαναπροσανατολισμούς στις ζωές των ανθρώπων και, γι' αυτό, χρειάζεται να κατανοήσουμε τις επιπτώσεις της στις στάσεις τους, στις προσδοκίες τους και στους τρόπους προσαρμογής τους. Οι περισσότερες κοινωνιολογικές μελέτες για τις επιπτώσεις της κρίσης επικεντρώνονται στις αλλαγές στο πεδίο της εργασίας και της απασχόλησης (Ψημμένος, 2018). Κεντρική παράμετρος στη μελέτη των επιπτώσεων της κρίσης, σύμφωνα με τον Runciman (1966), είναι η ανάλυση της κοινωνικής ανισότητας και στρωμάτωσης και πως αυτή προσλαμβάνεται από τα άτομα στην εργασία και το επάγγελμα. Στην προκειμένη περίπτωση, θα πρέπει να αναλύονται και οι τρεις διαστάσεις της κοινωνικής ανισότητας, δηλαδή η τάξη, το κύρος και η δύναμη, σύμφωνα με τη διάκριση του Βέμπερ (1946, 1966). Συγκεκριμένα, η τάξη σηματοδοτεί τις οικονομικές διαστάσεις της εργασίας, το κύρος της εργασίας υποδηλώνει τις κοινωνικές διαστάσεις της εργασίας, καθώς συνδέεται με την κοινωνική εκτίμηση και το γόητρο του επαγγέλματος, τα καταναλωτικά πρότυπα, τα στυλ και τις ευκαιρίες ζωής, και η εξουσία προσ-

διορίζει την εκπροσώπηση των συμφερόντων και τη δομή της ιεραρχίας σε μια κοινότητα (Gerth and Mills, 1948). Συνεπώς, θα πρέπει να εξεταστούν τόσο οι οικονομικές όσο και οι κοινωνικές διαστάσεις της κρίσης και οι επιπτώσεις τους στην ζωή και τις οικογένειες των μεταναστών.

Η μετανάστευση από την άποψη της εργασίας και των ευκαιριών στην αγορά εργασίας αποτελεί μια άλλη πηγή στρωμάτωσης, καθώς η εθνικότητα εξηγεί τις διαφοροποιήσεις στην απασχόληση των μεταναστών και τις διαδικασίες διαμόρφωσης των ορίων που οδηγούν στον αποκλεισμό συγκεκριμένες ομάδες (Mason, 2013). Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην απασχόληση των μεταναστών ενισχύει τη συζήτηση αυτή. Ωστόσο, οι μελέτες δείχνουν ότι υπάρχουν αντικρουόμενες απόψεις ως προς τις μεταναστευτικές ροές κατά τη διάρκεια της κρίσης, όπως επίσης για τους παράγοντες μετανάστευσης και τη χειροτέρευση της θέσης των μεταναστών στην αγορά εργασίας (Tilly, 2011). Για το λόγο αυτό, η μετανάστευση και η κρίση θα πρέπει να εξετάζεται, σύμφωνα με τον Psimmenos (2017a) στο κοινωνικό πλαίσιο συγκεκριμένης εθνοτικής και επαγγελματικής ομάδας.

Σύμφωνα με τη Μαρξιστική προσέγγιση, οι διαρθρωτικές αλλαγές στην αγορά εργασίας κατά τη διάρκεια της κρίσης διαμορφώνουν τις εργασιακές συνθήκες και μεταβάλλουν την υποκειμενική κατανόηση, τις αντιλήψεις και τους προσανατολισμούς των ανθρώπων στις διαφορετικές πτυχές της εργασίας (Beynon and Blackburn, 1972, Brown, 1999). Επιπλέον, η ανομία και η αλλοτρίωση αποτελούν κεντρικό στοιχείο στην κρίση, που στηρίζονται μέσα από την αθέατη πλευρά του εργασιακού συμβολαίου στην κατάτμηση των εργασιών και στην αποξένωση του ανθρώπου από την εργασία και την κοινωνία (Beynon, 1997, Brown, 1997). Η Βεμπεριανή προσέγγιση δίνει έμφαση στην ομάδα ή το κοινωνικό στρώμα, που επιτρέπει την ερμηνεία της κατάστασης τους μέσα στο κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο ζουν και δρουν και εξηγεί τις συνήθειες, αντιλήψεις και προσδοκίες τους (Gerth and Mills, 1948). Επίσης, δίνει έμφαση στη λεπτομερή καταγραφή και ανάλυση των συνθηκών εργασίας, που μας επιτρέπει να κατανοήσουμε πως η εργασία επηρεάζει τον μικρόκοσμο και τη ζωή των ανθρώπων (Ψημμένος, 2018).

Τέλος, η Σχολή του Σικάγου επικεντρώνεται στη διαδικασία αλλαγής της ζωής επαγγελματιών ή άλλων στρωμάτων ή ομάδων εξαιτίας της κρίσης και των νέων απαιτήσεων (Ψημμένος, 2018). Ειδικά στο πλαίσιο της θεωρητικής Σχολής του Σικάγου, πραγματοποιήθηκαν σημαντικές κοινωνιολογικές μελέτες, ιδίως κατά την περίοδο της Μεγάλης Ύφεσης, οι οποίες μελέτησαν τις συνέπειες της κρίσης στις στάσεις και τους τρόπους προσαρμογής των ανθρώπων. Οι μελέτες αυτές επηρεάστηκαν από δύο τάσεις: (α) τη μεθοδολογική αλλαγή της Σχολής του Σικάγου προς τις μικρομορφές, δηλ. τη γειτονιά, την πόλη, το εργοστάσιο, τις στάσεις, τις ερμηνείες και τους προσανατολισμούς των ανθρώπων σε διαφορετικά κοινωνικά πλαίσια και (β) την έμφαση στη διαδικασία της κοινωνικής αλλαγής και την προσαρμογή του ατόμου σε αλληλεπίδραση με την ομάδα και το κοινωνικό περιβάλλον, στις ανθρώπινες συμπεριφορές, τις υποκειμενικές νοηματοδοτήσεις, την εμπειρία και το κοινωνικό πλαίσιο που επηρεάζει την ατομική εμπειρία (Turner, 1988, Bulmer 1984). Οι μελέτες αυτές παρέχουν σημαντική πληροφόρηση για τον τρόπο που μελετάμε τις επιπτώσεις της κρίσης στα άτομα και τις ομάδες.

Η κλασική μελέτη του Thomas και Znaniecki περιγράφει τη ζωή ενός Πολωνού αγρότη μετανάστη που ανήκει στην κατώτερη τάξη λόγω του επαγγέλματος του και δείχνει την τάση προς την αποδιοργάνωση του εξαιτίας των συνθηκών της γρήγορης μετάβασης από το ένα κοινωνικό πλαίσιο στο άλλο (Zaretsky, 1984). Η μελέτη αυτή παρουσιάζει τη ζωή του μετανάστη ως μια

συνεχιζόμενη κοινωνική αλλαγή και δίνει έμφαση στη «διαδικασία του κοινωνικού γίγνεσθαι» και στο κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο θα πρέπει να εξεταστούν οι αλληλεπιδράσεις και οι αιτιώδεις σχέσεις ανάμεσα στους αντικειμενικούς και τους υποκειμενικούς παράγοντες της αλλαγής (Blumer & Bain, 1937: 7). Η κατάλληλη μέθοδος για να μελετηθούν οι αλληλεπιδράσεις αυτές είναι η συγκριτική μέθοδος, η οποία επιτρέπει να λάβουμε υπόψη το σύνολο της ζωής μιας δεδομένης κοινωνίας, να επιλέξουμε συγκεκριμένα γεγονότα και να ερμηνεύσουμε τους προσανατολισμούς, τις στάσεις και τις εμπειρίες των ανθρώπων σε σχέση με τις κοινωνικές επιρροές που δέχονται (Blumer & Bain). Μια σημαντική συμβολή της μελέτης αυτής είναι ότι η κοινωνική οργάνωση και αποδιοργάνωση θα πρέπει να εξεταστεί υπό το πρίσμα της ζωής σε συγκεκριμένο τόπο ή της εργασίας σε συγκεκριμένο επάγγελμα.

Ο Elder (1974) στη διαχρονική έρευνα του ανέδειξε τις βαθύτερες συνέπειες της κρίσης στις ζωές των παιδιών μέσα από τις διαδικασίες της κοινωνικής αλλαγής, την ερμηνεία των ανθρώπων για τη σημασία των αλλαγών και την προσαρμογή των οικογενειών μέσα από τη σύγκριση με τις εμπειρίες του παρελθόντος. Η Jahoda και άλλοι (1971) μελέτησαν την επίπτωση της μακροχρόνιας ανεργίας στις αξίες και τις στάσεις των ανθρώπων και το πως η ιεραρχική θέση στο επάγγελμα και την κοινωνία διαμορφώνει διαφορετικούς τύπους ανθρώπων και διαφορετικούς τρόπους προσαρμογής. Η Komarovsky (1971) εξέτασε το πρόβλημα της αλληλεξάρτησης οικονομικών παραγόντων και οικογενειακών σχέσεων και εξηγεί πως οι ρόλοι στην οικογένεια διαφοροποιούνται και πως η ανεργία και η κρίση επηρεάζει τις σχέσεις μεταξύ των μελών της οικογένειας. Η Hirszowicz (1981) μας επισημαίνει ότι η κατανόηση της κοινωνικής αλλαγής και οι στάσεις των ανθρώπων απέναντι στην εργασία προσδιορίζονται, συνήθως, από τις προηγούμενες εμπειρίες τους. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Psimmenos (2017a: 7), βασιζόμενος στη μελέτη για την κρίση του Orwell το 1937, *The Road of Wigan Pier*, οι εργαζόμενοι ανατρέχουν στις παγιωμένες συνήθειες, στα εργασιακά έθιμα και τις οικογενειακές σχέσεις για να αναζητήσουν λύσεις και να αντιμετωπίσουν την κρίση.

Αξιοποιώντας τις παραπάνω μελέτες, καταλήγουμε ότι η προσέγγιση για τη μελέτη της κρίσης απαιτεί τα εξής:

- Ομάδα πληθυσμού με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά εθνικότητας και επαγγέλματος.
- Συγκριτική ανάλυση των μεταβολών μέσα στην ίδια την ομάδα ή μέσα σ' ένα περιβάλλον χωρικό, εργασιακό ή εργοστασιακό κ.λπ.
- Σύγκριση και ανάλυση των ομάδων αναφοράς.
- Σε βάθος ανάλυση των μεταβολών κατά τη διάρκεια που αυτές συντελούνται, δηλαδή ανάλυση της ενδοεπαγγελματικής μεταβολής μιας ομάδας ανέργων ή περιστασιακά εργαζόμενων κ.λπ., προκειμένου να αναδειχθούν η διαδικασία και η σημασία των μεταβολών.
- Η κρίση και οι μακροπρόθεσμες επιπτώσεις της αποτυπώνονται σε μακράς διάρκειας ή/και διαχρονική έρευνα σε διαφορετικά χρονικά πλαίσια (longitudinal research).
- Οποιαδήποτε ανάλυση των μεταβολών της κρίσης θα πρέπει να βασίζεται σε αντικειμενικούς και υποκειμενικούς δείκτες, που εξετάζουν την πορεία ζωής. Με άλλα λόγια, η μελέτη της κρίσης θα πρέπει να περιέχει τη συνεκτίμηση οικονομικών και κοινωνικών στοιχείων και των επιπτώσεών τους στη ζωή και τις οικογένειες των ανθρώπων, τις συζυγικές σχέσεις και τους ρόλους, την εκπαίδευση, τη στέγαση, τα φιλικά δίκτυα και τους τρόπους επιβίωσης.

2. Ελληνικές Μελέτες για τις επιπτώσεις της κρίσης στην απασχόληση μεταναστών εργαζομένων

Η ανάλυση που προηγήθηκε μας έδειξε ότι δεν αρκεί να εξετάσουμε μόνο τις οικονομικές ζημιές που υπόκειται ένας άνθρωπος, μια ομάδα ή μια τάξη, ιδιαίτερος κατά τη διάρκεια μιας δύσκολης οικονομικής συνθήκης όπως παραδείγματος χάρη αυτή της Μεγάλης Κρίσης του 1930 ή της σύγχρονης δημοσιονομικής κρίσης που πλήττει την Ελλάδα από το 2008. Οι διαχωριστικές γραμμές που επιβάλλει η οικονομική ανάλυση φαίνεται να είναι μόνο η μια όψη του νομίσματος. Για να ιδωθεί και η άλλη όψη, πόσο μάλλον να γίνει κατανοητή, θα πρέπει να δούμε πώς αυτή η οικονομική πραγματικότητα μεταφράζεται από τους ίδιους τους ανθρώπους σε σχέση με τους κοινωνικούς δεσμούς (κοινότητα, οικογένεια, γειτονιά) αλλά και γενικότερα τις αξίες, τα όνειρα και τις προσδοκίες τους για το μέλλον.

Ειδικά, στην περίοδο ραγδαίων μετασχηματισμών είναι κρίσιμο να καταλάβουμε ότι οι μεταβολές που συμβαίνουν δεν αφορούν αποκλειστικά νέες ευκαιρίες και προοπτικές ζωής, αλλά ταυτόχρονα είναι πιθανό να αποτελούν νέους κοινωνικούς περιορισμούς και ανικανοποίητους στόχους ή να παράγουν νέες αντιλήψεις αναφορικά με την κοινωνία και την οικονομία. Επομένως, μέσα από τη μελέτη των κοινωνικών ανισοτήτων καταφέρνουμε να εντοπίσουμε τα παλιά και νέα κοινωνικά όρια, τα οποία διαμορφώνουν πλαίσια και γραμμές ανισότητας που συμβάλλουν στην κοινωνική θέση των ανθρώπων, τις προοπτικές κινητικότητάς τους και προκαλούν ενδεχομένως δυσανεμία, συγκρούσεις ή/και την πραγματοποίηση των στόχων.

Σ' αυτό το πλαίσιο, οι μελέτες που παρουσιάζονται παρακάτω αναδεικνύουν τη σημασία της ανάλυσης των επιπτώσεων της κρίσης υπό το πρίσμα του επαγγέλματος, του φύλου και της μεταναστευτικής ιδιότητας. Κύριο χαρακτηριστικό των μελετών αυτών είναι ότι πραγματοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα εστιάζοντας α) στην κατανόηση της αποστέρσης, β) πώς τα άτομα ή οι ομάδες αντιλαμβάνονται τις ανισότητες που δημιουργούνται, γ) πώς επηρεάζουν τα κοινωνικά τους δίκτυα και δ) ποιες στρατηγικές επιβίωσης υιοθετούν ώστε να τις αντιμετωπίσουν. Αυτή η εμβάθυνση είναι σημαντική γιατί μας βοηθάει να καταλάβουμε πώς ζούνε οι άνθρωποι που είναι στο περιθώριο, ενώ ταυτόχρονα μας ενημερώνει πώς διαμορφώνονται οι νέες γραμμές αναφορικά με την τάξη, τη φυλή, το φύλο, κ.λπ. Οι συγκεκριμένες μελέτες εξετάζουν με συγκριτικό τρόπο τις επιπτώσεις της κρίσης στους εργαζόμενους μετανάστες σε χαμηλόμισθα και χαμηλού κύρους επαγγέλματα, όπως είναι η οικιακή εργασία, η οικοδομή, οι υπηρεσίες καθαρισμού και εστίασης.

2.1 Οικιακή εργασία και κοινωνική ένταξη μεταναστριών στην Ελλάδα της οικονομικής κρίσης (Μπέλλας, επιμ., 2012)

Η μελέτη αυτή εξετάζει πώς οι ραγδαίες αλλαγές στην οικονομία τα πρώτα χρόνια της κρίσης επηρεάζουν την κοινωνική ανάπτυξη των μεταναστριών οικιακών εργατριών που διαμένουν νόμιμα στην Ελλάδα. Ειδικότερα, η μελέτη επικεντρώνεται γύρω από τέσσερις βασικούς άξονες:

α) τη μεταναστευτική τους διαδρομή,

- β) την εργασία στην έμμισθη οικιακή εργασία,
- γ) τις μορφές αλληλεγγύης που αναπτύσσουν και,
- δ) την πρόσβαση σε υπηρεσίες.

Η μελέτη ερευνά συγκριτικά, πριν την κρίση και κατά τη διάρκεια της, πώς επηρεάζονται οι συνθήκες εργασίας και ζωής και οι τύποι ένταξης αλλά και πώς διαμορφώνονται οι συνθήκες, οι αντιλήψεις και οι προσδοκίες για το μέλλον πέντε διαφορετικών μεταναστευτικών γυναικείων εθνοτικών ομάδων που απασχολούνται στην οικιακή εργασία. Η μελέτη με τη χρήση της συγκριτικής μεθόδου επιχειρεί να εντοπίσει κατά πόσο επηρεάζεται η κοινωνικό-οικονομική ένταξη των μεταναστριών οικιακών εργατριών στην ελληνική κοινωνία εξαιτίας των συνθηκών ζωής και εργασίας τους. Συνθήκες οι οποίες φαίνεται να συνδέονται με τη μεταναστευτική τους ιδιότητα, τον τόπο καταγωγής, το φύλο, την εθνικότητα και την ανάπτυξη των κοινωνικών δικτύων (πρωτογενή και δευτερογενή) των μεταναστριών οικιακών εργατριών, αλλά και την παραμονή τους στο επάγγελμα της οικιακής εργασίας.

Για την επίτευξη των στόχων της μελέτης η ερευνητική ομάδα προέβη τόσο σε ποιοτική όσο και σε ποσοτική διερεύνηση του ζητήματος. Συγκεκριμένα, διενεργήθηκε δειγματοληπτική έρευνα πανελλαδικής κλίμακας σε δείγμα 451 μεταναστριών οικιακών εργατριών από πέντε εθνοτικές ομάδες (Αλβανές, Ουκρανές, Γεωργιανές, Μολδαβές, Φιλιππινέζες) με τη χρήση ερωτηματολογίου και κλειστού τύπου ερωτήσεων και ταυτόχρονα διεξήχθησαν 75 συνεντεύξεις εις βάθος σε οικιακές εργάτριες από την Αλβανία, Ουκρανία, Μολδαβία, Φιλιππίνες και χώρες της Αφρικής (15 συνεντεύξεις εις βάθος σε κάθε εθνοτική ομάδα) που διαμένουν νόμιμα στην Ελλάδα.

Μέσα από την ανάλυση των ποσοτικών και ποιοτικών όρων, οι συγγραφείς επιχειρούν την αποτύπωση τόσο των αντικειμενικών χαρακτηριστικών (δημογραφικοί και οικονομικοί δείκτες) όσο και των υποκειμενικών θεωρήσεων των μεταναστριών οικιακών εργατριών (κοινωνικές και πολιτισμικές αντιλήψεις και προσδοκίες). Συνοπτικά, από την ποσοτική έρευνα προκύπτει ότι οι μετανάστριες αντιμετωπίζουν αντικειμενικά εμπόδια που θέτει το υφιστάμενο θεσμικό πλαίσιο στην κοινωνική ένταξη τους τα οποία σχετίζονται με την αναγνώριση των πτυχίων τους, την κοινωνική τους ασφάλιση, την απόκτηση ιθαγένειας κ.ά. Επίσης, αντιμετωπίζουν και υποκειμενικά εμπόδια, τα οποία προκύπτουν από τις στάσεις που οι ίδιες υιοθετούν όπως η προσωπική παραίτηση και αδιαφορία. Σ' αυτό το σημείο όμως θα εστιάσουμε στην ανάλυση των ποιοτικών ευρημάτων της παρούσας μελέτης, διότι θεωρούμε ότι οι κοινωνικές επιπτώσεις της κρίσης κατανοούνται καλύτερα όταν τα ίδια τα υποκείμενα είναι αυτά που νοηματοδοτούν την αλλαγή και βάσει αυτής της κατανόησης αναλαμβάνουν δράση για την αντιμετώπιση των προβλημάτων.

Από τη μελέτη αναδεικνύεται ότι η παραμονή στην οικιακή εργασία διαφορετικών εθνοτικών ομάδων μεταναστριών, αφενός, παράγει διαφοροποιημένες συνθήκες εργασίας και ζωής και τύπους ένταξης και, αφετέρου, διαμορφώνει διαφορετικές συνθήκες, αξίες και προσδοκίες για το μέλλον των ίδιων και των οικογενειών τους. Παρ' όλα αυτά, το ξέσπασμα της κρίσης φαίνεται ότι θέτει υπό αμφισβήτηση ότι έχουν συνηθίσει μέχρι τώρα, γεγονός που προκαλεί προβλήματα τα οποία συνδέονται με το παρόν και το μέλλον των ίδιων και των οικογενειών τους στην χώρα.

Συγκεκριμένα, ήδη με το ξέσπασμα της κρίσης παρατηρούνται σε όλες τις εθνοτικές ομάδες, εκτός από την περίπτωση των Φιλιππινέζων, αλλαγές στις συνθήκες της οικιακής εργασίας. Η οικονομική εξασθένηση, εξαιτίας της κρίσης, της μεσαίας αστικής τάξης που αποτελεί το βασικό καταναλωτή προσωπικών υπηρεσιών αναγκάζει τις οικιακές εργάτριες να αποδεχτούν υποδεέ-

στερες μορφές απασχόλησης, όπως part-time με λιγότερες ώρες και ημέρες εργασίας, μειωμένες αμοιβές και αυξημένα καθήκοντα. Αλλά και στις περιπτώσεις που παρέχονται υπηρεσίες σε πολλούς εργοδότες, υπάρχει ο κίνδυνος να χάσουν εντελώς κάποιες από τις πηγές ζήτησης της εργατικής τους δύναμης. Αποτέλεσμα αυτής της μεταβολής είναι να αναδιαμορφώσουν τις ανάγκες του νοικοκυριού τους (κατανάλωση, ψυχαγωγία/ διασκέδαση, ταξίδια κτλ.), ώστε να μπορέσουν να καλύψουν τις οικογενειακές και προσωπικές τους ανάγκες.

Παράλληλα, η κρίση επηρεάζει τις προοπτικές κινητικότητας των οικιακών εργατριών ανατρέποντας, όπως υποστηρίζουν οι συγγραφείς, «τον αναπτυξιακό κύκλο της οικιακής εργασίας», γεγονός που τις οδηγεί να αναδιαμορφώσουν τις στρατηγικές επιβίωσής τους. Η συνεχής ανοδική ενδοεπαγγελματική πορεία με τη μετάβαση από την εσωτερική στην εξωτερική οικιακή εργασία (πολύ-απασχόληση, υπηρεσίες καθαρισμού κτλ.), που παρατηρούνταν με το πέρασμα των χρόνων και την ενασχόλησή τους στην οικιακή εργασία των μεταναστριών, με εξαίρεση τις Φιλιππινέζες, φαίνεται ότι στην κρίση αναστρέφεται. Σε πολλές περιπτώσεις, μάλιστα, όπως αυτή των Ουκρανών και των Αφρικανών γυναικών, η επιστροφή στην όχι και τόσο προτιμυέα συνθήκη της εσωτερικής οικιακής εργασίας φαντάζει όλο και πιο πιθανή υπό την απειλή της ανεργίας ή της υποαπασχόλησης, γεγονός που επηρεάζει σημαντικά τα επίπεδα εξάρτησης και αυτονομίας τους.

Επιπλέον, μια σημαντική κοινωνική επίπτωση που φαίνεται ότι η κρίση επιφέρει στις οικιακές εργάτριες είναι η αλλαγή των ρόλων στο ίδιο τους το νοικοκυριό, ειδικά στις περιπτώσεις που χαρακτηρίζονται από οικογενειακή μετανάστευση, όπως στην περίπτωση των Αλβανίδων. Ειδικότερα, στην αρχή της κρίσης φαίνεται ότι εκτός από το επάγγελμά τους το οποίο πλήττεται και τις αναγκάζει να δεχτούν υποδεέστερους όρους εργασίας και απασχόλησης, ταυτόχρονα, πλήττεται και το επάγγελμα του συζύγου (π.χ. κατασκευαστικός τομέας). Αυτή η εξέλιξη έχει ως αποτέλεσμα να αντιστραφούν οι ρόλοι στο νοικοκυριό και από εκεί που η εργασία του άνδρα θεωρούνταν σταθερή και της γυναίκας περιστασιακή, αυτό αλλάζει. Η γυναίκα τώρα αναλαμβάνει το ρόλο του «breadwinner» με αποτέλεσμα να πέφτει όλο και πιο μεγάλο φορτίο σε αυτήν, αναδιαμορφώνοντας την οικονομική στρατηγική του νοικοκυριού. Η μεταβολή αυτή, επομένως, έρχεται να θυμίσει την πρώτη περίοδο της μετανάστευσης στην χώρα υποδοχής όπου το σταθερό εισόδημα ήταν ένα, μόνο που τώρα τον ρόλο του άνδρα τον έχει η γυναίκα με τις ανάγκες του νοικοκυριού να είναι ιδιαίτερα αυξημένες, κάτι που τις αναγκάζει να εξαρτώνται περισσότερο από τα εργοδοτικά νοικοκυριά.

Η ανεργία που μαστιίζει τον τομέα απασχόλησης των συζύγων τους φαίνεται ότι δυναμιτίζει σε μεγάλο βαθμό και τη θεσμική τους κατοχύρωση αναφορικά με τα δικαιώματα παραμονής και κοινωνικής ασφάλισης. Αυτό συμβαίνει διότι οι στρατηγικές οικογενειακής επιβίωσης που είχαν μέχρι στιγμής υιοθετηθεί ήταν η ασφάλιση μέσω του συζύγου που είχε σταθερή εργασία και συνδεόταν τόσο με την υγειονομική κάλυψη του νοικοκυριού όσο και με τη δυνατότητα ανανέωσης των αδειών παραμονής του συνόλου των μελών του. Σ' αυτό το πλαίσιο και με την ανατροπή στις εργασιακές συνθήκες των συζύγων τους, οι μετανάστριες θέτουν υπό αμφισβήτηση αυτήν την πρακτική θεωρώντας ότι έκαναν λάθος που δεν επιθυμούσαν την ασφάλιση μέσω της δικής τους εργασίας και εκφράζουν το φόβο τους για το τι μπορεί να συμβεί στο μέλλον και ιδιαίτερα για τις προοπτικές των παιδιών τους.

Τέλος, η κρίση φαίνεται ότι σε πολλές περιπτώσεις «παγώνει» ή/ και ακυρώνει τα μελλοντικά

σχέδια των μεταναστριών, όσον αφορά την οικογενειακή επανένωσή τους, αφού τα μειωμένα εισοδήματα αφενός παρατείνουν την περίοδο παραμονής των οικιακών εργατριών στην Ελλάδα, αφετέρου απομακρύνουν κάθε πιθανότητα μετακίνησης των παιδιών τους προς την χώρα υποδοχής λόγω της δύσκολης οικονομικής κατάστασης. Ταυτόχρονα, από τη μελέτη προκύπτει ότι στην περίπτωση των Φιλιππινέζων η ύφεση οδηγεί σε νέα μεταναστευτικά σχέδια οι οποίες διερευνούν τη μετακίνησή τους σε άλλες χώρες (Καναδά, ΗΠΑ), προκειμένου να απασχοληθούν εκεί ως οικιακές εργαζόμενες.

Καταλήγοντας, η μελέτη εξέτασε πώς επηρεάζεται η κοινωνική ένταξη των μεταναστριών οικιακών εργατριών στην ελληνική κοινωνία με το ξέσπασμα της κρίσης. Η ανάλυση έριξε φως στις κοινωνικές επιπτώσεις που η κρίση επιφέρει στις ενταξιακές προοπτικές τους ιδιαίτερα μέσα υπό το πρίσμα της παραμονής τους στο επάγγελμα της οικιακής εργασίας. Για την εξέταση των μεταβολών, όπως παρουσιάζονται εδώ, η μελέτη βασίστηκε κυρίως στις υποκειμενικές ερμηνείες των οικιακών εργατριών που προέκυψαν από την ποιοτική διερεύνηση.

2.2 Unveiling Domestic Work in Times of Crisis (Psimmenos, ed., 2017)

Η μελέτη ερευνά τις κοινωνικές επιπτώσεις της κρίσης πάνω στις μετανάστριες οικιακές εργάτριες. Ειδικότερα, εξετάζει τους βασικούς μηχανισμούς αναπαραγωγής του γυναικείου μεταναστευτικού οικιακού εργατικού δυναμικού, καθώς και τον τρόπο που η οικιακή εργασία και οι νοσηματοδοτήσεις της υπονομεύουν τις προοπτικές ζωής των εργατριών ιδιαίτερα κάτω από συνθήκες κρίσης. Επομένως, η έρευνα εστιάζει σε τρεις άξονες:

- α) τις διαπροσωπικές σχέσεις των οικιακών εργατριών με τα εργοδοτικά νοικοκυριά αλλά και τις σχέσεις τους με τα δίκτυα αλληλεγγύης,
- β) την πρόσβαση τους σε τυπικούς φορείς κοινωνικής προστασίας και
- γ) τις προοπτικές απασχόλησής τους και κοινωνικής κινητικότητας.

Η μελέτη ξεκινάει από την παραδοχή ότι, παρόλο που τα επαγγέλματα καταρρέουν σε περιόδους κρίσης και αναμένεται οι μετανάστες να μετακινηθούν σε άλλες χώρες και σε άλλα επαγγέλματα, αυτό δεν ισχύει. Τα ευρήματα της μελέτης καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι, πράγματι όσο η κρίση εδραιώνεται, σπρώχνει σε όλο και μεγαλύτερες οικονομικές και ηθικές εξαρτήσεις το οικιακό εργατικό δυναμικό εγκλωβίζοντας το περαιτέρω και με ακόμη πιο δυσμενείς όρους. Με την παραμονή στην οικιακή εργασία όχι μόνο εξοικειώθηκαν με την εργασία τους και τις συνθήκες που σχετίζονται με αυτή, εσωτερικεύοντας την υποταγή και την απώλεια ελέγχου της προσωπικής τους ζωής, αλλά ταυτόχρονα ανέπτυξαν νέες αξίες και προσωπικές φιλοδοξίες, οι οποίες καθιστούσαν κάθε πιθανή δυνατότητα αλλαγής σταδιοδρομίας ή/ και επαγγέλματος ανεπιθύμητη ή σχεδόν αδύνατη.

Η ερευνητική ομάδα πραγματοποίησε 50 ημιδομημένες σε βάθος συνεντεύξεις με καταγεγραμμένες μετανάστριες εργαζόμενες που προέρχονταν στην πλειοψηφία τους από την Αλβανία, την Ουκρανία και τη Ρουμανία. Η επιλογή τους βασίστηκε σε συγκεκριμένα κριτήρια που αντιστοιχούσαν στους άξονες της έρευνας, πάνω στους οποίους στηρίχτηκαν και οι συνεντεύξεις. Για να αναδειχθούν οι μεταβολές που συνέβησαν στην εργασία, την κοινωνική προστασία και την οικογένεια, οι συγγραφείς εξέτασαν με συγκριτικό τρόπο την ίδια ομάδα μεταναστριών οικιακών

εργατριών, πριν την κρίση και κατά τη διάρκεια της, θέλοντας να αναλύσουν τις διαδικασίες που οδήγησαν σε αυτές. Αυτό προϋποθέτει διαχρονική έρευνα μακράς διάρκειας, γιατί επιτρέπει τη σε βάθος διερεύνηση των μεταβολών και των μακροπρόθεσμων επιπτώσεων της κρίσης. Επιπλέον, επικέντρωσαν στο επάγγελμα της οικιακής εργασίας, αφενός διότι για να μπορέσει κανείς να κατανοήσει τις διαδικασίες αλλαγής πρέπει να δώσει ιδιαίτερη βαρύτητα σε μια συγκεκριμένη τάξη ή ομάδα, και αφετέρου γιατί μας αναδεικνύει τη σημασία των αξιών, συνθηκών και προσδοκιών που διαμορφώνονται μέσα από τη συγκεκριμένη εργασιακή δραστηριότητα. Η εξέταση του επαγγέλματος καθίσταται σημαντική σε περιόδους αλλαγών, όχι μόνο γιατί καταγράφει τις μεταβολές και τις διαδικασίες αλλαγής, αλλά και γιατί μας φωτίζει τη θέση του εργαζόμενου στην κοινωνία και την οικονομία. Ταυτόχρονα, μας επιτρέπει μέσα από την οργάνωσή της να κατανοήσουμε τα κριτήρια και τις αντιλήψεις που διαμορφώνει ο εργαζόμενος για το πώς βλέπει τον εαυτό του και τους άλλους μέσα σ' αυτή αλλά και για τις επιλογές που κάνει για την αντιμετώπιση της κρίσης.

Μελετώντας την οικιακή εργασία από τον 19^ο αι. μέχρι και σήμερα οι συγγραφείς καταδεικνύουν ότι η κοινωνική ανάπτυξη και κανονικοποίηση της οικιακής εργασίας στην Ελλάδα περνά μέσα από διαδικασίες εκτοπισμού και πώχευσης, κατανομής του εργατικού πληθυσμού και επιβολής κοινωνικών και ηθικών εξαρτήσεων και ελέγχου που συνδέονται με το φύλο, την φυλή, την τάξη, την ηλικία κ.ά.. Μ' αυτόν τον τρόπο, υποστηρίζουν οι συγγραφείς, συγκροτείται μια πορεία «προετοιμασίας», εξοικείωσης, τοποθέτησης και κοινωνικοποίησης αυτού του εργατικού δυναμικού στη συγκεκριμένη εργασία. Αυτή η πορεία φαίνεται ότι επαληθεύεται τόσο στην πρώτη περίοδο ανάπτυξης της οικιακής εργασίας γύρω στον 19^ο αι. όσο και στο σύγχρονο εργατικό μεταναστευτικό δυναμικό που απασχολείται στην οικιακή εργασία (Bada and Hantzaroula, 2017, Psimmenos, 2017b). Ειδικότερα, μέσα από την εκτενή ανάλυση του κοινωνικού πλαισίου τόσο της χώρας καταγωγής, όσο και της χώρας υποδοχής, εξηγείται γιατί οι οικιακές εργάτριες παραμένουν στο επάγγελμα παρά τη χειροτέρευση των συνθηκών εργασίας (Psimmenos, 2017b).

Εξετάζοντας την σύγχρονη οικιακή εργασία σε σχέση με την κρίση καταλήγουν ότι τα υποκείμενα διαμορφώνουν αρνητικές έννοιες σε σχέση με την εργασία τους. Η ύφεση άλλαξε όχι μόνο την εργασιακή κατάσταση με τη μετάβαση από την εξωτερική στην εσωτερική εργασία που είχε δυσμενείς συνέπειες τόσο στα καθήκοντα όσο και στον έλεγχο που ασκούν στην εργασία τους, αλλά άλλαξε και τις εργασιακές αξίες. Οι νέες αντιλήψεις και αξίες που διαμορφώνονται από τη συνεχή ενασχόλησή τους με την οικιακή εργασία ενισχύουν την επιθυμία των μεταναστριών να παραμείνουν στο επάγγελμα, παρ' όλο που οι προσδοκίες τους απ' αυτό ελαχιστοποιούνται με άμεσο αντίκτυπο στην αυτό -αντίληψη τους και στις προσωπικές κινητικότητάς τους, απομακρύνοντας ταυτόχρονα κάθε επιθυμία ή προσδοκία για αλλαγή επαγγέλματος (Lazarescu and Kouzas, 2017).

Όσον αφορά τη σχέση τους με την οικογένεια από τη μελέτη προκύπτει ότι, για τις μετανάστριες οικιακές εργαζόμενες η διεθνική μορφή της οικογένειας αποτελεί εδώ και δεκαετίες μια συνεχιζόμενη πραγματικότητα, ωστόσο στην περίοδο της κρίσης φαίνεται ότι η απομόνωση γίνεται ακόμα πιο έντονη αφού οι οικογενειακοί δεσμοί χαλαρώνουν ακόμα πιο πολύ. Η οικογένεια με αυτόν τον τρόπο παύει να λειτουργεί ως πηγή προστασίας από την αγορά, αλλά αντιθέτως προσαρμόζεται στις αλλαγές με τρόπο που εκθέτει τα μέλη της σε μεγαλύτερους κινδύνους. Αυτή η απώλεια φαίνεται ότι αντικαθίσταται με την εντονότερη εξάρτησή τους από τα εργοδοτικά νοι-

κοκυριά και τη σύναψη ψευδό-οικογενειακών σχέσεων, που ωστόσο δεν είναι σε θέση να παρέχουν ότι και στο παρελθόν εξαιτίας της κρίσης. Τέλος, η κρίση φαίνεται να ενισχύει την ατομικιστική αντίληψη των μεταναστριών οικιακών εργατριών απομακρύνοντας τις από τη συμμετοχή τους σε συλλογικές ενώσεις (Χυροlytas, Vassilikou and Fouskas, 2017).

Τέλος, η έρευνα διαπιστώνει ότι οι μετανάστριες οικιακές εργάτριες διαμορφώνουν αρνητικές στάσεις απέναντι στο κοινωνικό κράτος. Οι μετανάστριες στην κρίση, απέχουν από την κοινωνική προστασία και ασφάλεια, διότι την θεωρούν ακριβή και αναποτελεσματική αφού οι ίδιες δουλεύουν για να στηρίξουν την οικογένεια όντας οι σύζυγοί τους άνεργοι. Επίσης, έχουν αναπτύξει νέες αντιλήψεις και αξίες διαμέσου της οικιακής εργασίας, η οποία ενισχύει στάσεις και πρακτικές που νομιμοποιούν τις άτυπες και έμμεσες μορφές κοινωνικής προστασίας. Αυτή η αντίληψη φαίνεται ότι ενισχύεται και από τις πρακτικές διάκρισης των υπαλλήλων πρώτης γραμμής, αλλά και από το ελλειμματικό κοινωνικό κράτος. Δυο στοιχεία της σύγχρονης πραγματικότητας που ουσιαστικά τις περιθωριοποιούν ακόμα περισσότερο (Skamnakis and Malekaki, 2017).

Συμπερασματικά, η μελέτη έριξε φως στο πώς οι οικιακές εργάτριες διαμορφώνουν τις αντιλήψεις και τις προοπτικές κινητικότητας στην Ελλάδα κατά την περίοδο της κρίσης. Η ανάλυση μέσω αντικειμενικών και υποκειμενικών παραγόντων βοήθησε τη βαθύτερη και ουσιαστικότερη κατανόηση των επιπτώσεων της κρίσης στις ζωές των οικιακών εργατριών, στη διαμόρφωση των επαγγελματικών τους προσδοκιών και των εικόνων που σχηματίζουν για την κοινωνία στο συγκεκριμένο ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο.

2.3 Οι κοινωνικές επιπτώσεις της κρίσης στον μεταναστευτικό πληθυσμό:

Εργαζόμενοι στην οικιακή εργασία και την οικοδομή (Ψημμένος, επιμ. 2017)

Η μελέτη παρουσιάζει τις επιπτώσεις της κρίσης πάνω στις οικογένειες των μεταναστών οι οποίοι απασχολούνται σε δύο βασικές επαγγελματικές κατηγορίες όπως είναι αυτή των οικοδόμων και των οικιακών εργατριών. Συγκεκριμένα, εξετάζει τρεις βασικούς άξονες:

α) την οικογένεια και τις επιπτώσεις της κρίσης στις συνθήκες ζωής και τις οικογενειακές σχέσεις,

β) τα κοινωνικά δίκτυα των μεταναστών και πώς αυτά επηρεάζονται από την κρίση και,

γ) τις στρατηγικές επιβίωσης που υιοθετούνται, ξεχωριστά από τους οικοδόμους και τις οικιακές εργάτριες, απέναντι στην κρίση.

Πραγματοποιήθηκαν 50 συνεντεύξεις εις βάθος (25 συνεντεύξεις σε οικοδόμους και 25 συνεντεύξεις σε οικιακές εργάτριες) σε 25 οικογένειες Αλβανικής καταγωγής, που έχουν τουλάχιστον δεκαετή εμπειρία στα συγκεκριμένα επαγγέλματα και διαμένουν στην ευρύτερη περιοχή των Καλυβίων Αττικής. Η ανάλυση επικεντρώθηκε στη πορεία ή διαδρομή ζωής (life course analysis) και τη σύγκριση μεταβολών μέσα στην ίδια ομάδα (cohort) ή τις μεταβολές μέσα σ' ένα περιβάλλον, στην προκειμένη περίπτωση το οικογενειακό περιβάλλον. Ταυτόχρονα, υιοθετήθηκε από την ερευνητική ομάδα η σύγκριση με προηγούμενες περιόδους – προ κρίσης και κατά τη διάρκεια της – καθώς η περιγραφή των διαδικασιών αλλαγής ή μεταβολής της ζωής κρίθηκε απαραίτητη αφού ρίχνει φως στο πώς και πόσο η κρίση έχει συμβάλει στη μεταβολή της ζωής και πώς αυτή ερμηνεύεται από τους ανθρώπους.

Αυτό που ξεχωρίζει σε αυτή τη μελέτη είναι το κοινωνικό πλαίσιο ανάλυσης για την κρίση στο οποίο δίνεται ιδιαίτερη έμφαση. Συγκεκριμένα, σ' αυτήν τη μελέτη όπως και στις προηγούμενες εξετάζεται το επάγγελμα της οικιακής εργασίας των μεταναστριών, ωστόσο εδώ η προσοχή δίνεται στην εξέταση του νοικοκυριού. Αυτό επιτυγχάνεται μέσα από τη συνδυαστική εξέταση τόσο της οικιακής εργασίας όσο και της απασχόλησης του συζύγου που έχει ως κύριο επάγγελμα την οικοδομή. Η επιλογή αυτή γίνεται, διότι όλα τα επαγγέλματα δεν πλήττονται το ίδιο στην κρίση, οι όποιες αλλαγές, δε, συμβαίνουν στο επάγγελμα του συζύγου φαίνεται ότι επιβαρύνουν και αυτές το νοικοκυριό. Επομένως, μπορούμε να κατανοήσουμε καλύτερα τις επιπτώσεις της κρίσης γνωρίζοντας τόσο τις μεταβολές στα επαγγέλματα αλλά και τι επιπτώσεις έχουν στην εικόνα που σχηματίζουν ο ένας σύζυγος για τον άλλον.

Επιπλέον, αυτό που προσθέτει ως σημείο ανάλυσης η συγκεκριμένη έρευνα είναι ο τόπος. Η διερεύνηση και με το πρίσμα αυτό κρίνεται απαραίτητη γιατί, όπως υποστηρίζουν οι συγγραφείς, για να δούμε καλύτερα τι είδους και έντασης μεταβολές προκαλεί η ύφεση ιδιαίτερα σε επαγγέλματα χαμηλού κύρους, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας τα δίκτυα εργασίας και απασχόλησης, τους κοινωνικούς δεσμούς και τα δίκτυα κοινωνικής προστασίας. Τα δίκτυα αυτά αναπτύσσονται σ' ένα χωρικό πεδίο και οποιαδήποτε αποσταθεροποίησή τους συνδέεται με αλλαγές σε οικονομικό, κοινωνικό και συμβολικό επίπεδο, οι οποίες επηρεάζουν τις αντιλήψεις των υποκειμένων για την εργασία, την αλληλεγγύη και την κινητικότητα.

Τα ευρήματα της μελέτης δείχνουν ότι η κρίση επηρεάζει σε πολύ μεγάλο βαθμό τις συνθήκες εργασίας και απασχόλησης και των δυο υπό εξέταση επαγγελματιών και αυτό έχει σημαντικές κοινωνικές επιπτώσεις στους εργαζόμενους και τις οικογένειές τους. Στοιχείο που επιβεβαιώνεται και από αυτή τη μελέτη είναι ότι οι οικιακές εργάτριες αρχίζουν να αναζητούν εργασία σε δουλειές που είχαν απασχοληθεί με την είσοδό τους στην χώρα. Η όχι και τόσο ελκυστική απασχόληση στην εσωτερική οικιακή εργασία σ' έναν εργοδότη φαίνεται ότι αποτελεί τη μόνη εργασιακή τους διέξοδο και μάλιστα σε περιστασιακή βάση. Από την άλλη μεριά οι άνδρες μετανάστες φαίνεται ότι και αυτοί ακολουθούν ένα αντεστραμμένο μοτίβο της εργασιακής τους πορείας μέχρι τώρα, αφού ξαναγυρίζουν σε δουλειές που σχετίζονται με βοηθητικές εργασίες, μικρο - εξυπηρετήσεις και θελήματα. Οι μεταβολές στις εργασιακές συνθήκες και των δυο συζύγων επιφέρει σημαντική μείωση στο εισόδημα του νοικοκυριού. Αυτή η εξέλιξη, όπως φαίνεται από την ανάλυση, επηρεάζει σε πολύ μεγάλο βαθμό το βιοτικό επίπεδο τόσο των ατόμων όσο και των οικογενειών τους. Ειδικά από το 2012 και μετά, φαίνεται ότι το εισόδημά τους μειώνεται δραματικά και εξωθεί τα νοικοκυριά να ζούνε στο όριο της φτώχειας. Σ' αυτό το πλαίσιο, οι οικογένειες των μεταναστών αρχίζουν να ζουν μέσω φιλανθρωπιών, όπως προκύπτει από την έρευνα, ενώ πολλοί αντιμετωπίζουν και πρόβλημα στέγασης. Οι αλλαγές αυτές σηματοδοτούν αλλαγές στους ρόλους και τις σχέσεις στην οικογένεια, στις προσδοκίες, αλλά πολύ περισσότερο στην αυτό- εκτίμηση τους, που πολλές φορές σχετίζονται με προβλήματα ψυχικής υγείας ή/ και παραβατικές συμπεριφορές. Ταυτόχρονα, εμφανίζονται προβλήματα που εντοπίζουν τη διάρρηξη των οικογενειακών δεσμών, αφού ο σύζυγος προβαίνει σε νέα μεταναστευτική κίνηση για εύρεση εργασίας και εξασφάλιση εισοδήματος. Αυτό το δεδομένο διαμορφώνει νέες συνθήκες για την οικογένεια, η οποία πλέον μετατρέπεται σε μονογονεϊκή με τη σύζυγο να μένει πίσω μαζί με τα παιδιά. Επιπλέον, παρατηρείται και η συρρίκνωση των κοινωνικών δικτύων υποστήριξης της οικογένειας εξαιτίας των καταστάσεων που βιώνουν οι οικογένειες, απομακρύνοντάς τις

ουσιαστικά απ' αυτά. Παράλληλα, χάνεται και η δυνατότητα συμμετοχής σε μια άτυπη αγορά εργασίας σε τοπικό επίπεδο αφού χάνουν τις γνωριμίες.

Συνοπτικά, η μελέτη εξέτασε τις επιπτώσεις της κρίσης σε δύο επαγγελματικές ομάδες (οικιακές εργάτριες και οικοδόμοι) και ειδικότερα στα μέλη της οικογένειας που πλήττονται άμεσα από την οικονομική κρίση. Οι μεταβολές στα δύο αυτά επαγγέλματα ανέδειξαν τις επιπτώσεις της κρίσης, όχι μόνο στις συνθήκες εργασίας, αλλά κυρίως μέσα στην οικογένεια και στους ρόλους των δύο συζύγων. Η έρευνα διαπίστωσε ότι το κύριο πρόβλημα που αντιμετωπίζουν οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί κατά την περίοδο της κρίσης δεν είναι τόσο το οικονομικό όσο το κοινωνικό, αφού επιφέρει σημαντικές μεταβολές στην διαδικασία ένταξης στην κοινωνία οι οποίες θέτουν υπό αμφισβήτηση τόσο την εργασιακή τους πορεία, όσο και την πορεία εξέλιξης σ' έναν τόπο. Η ανάλυση των μεταβολών εξετάστηκε τόσο υπό το πρίσμα αντικειμενικών παραμέτρων που έχουν να κάνουν με τη σύνθεση του νοικοκυριού, την κατανάλωση, το εισόδημα, τη στέγαση όσο και υποκειμενικών ερμηνειών οι οποίες σχετίζονται με τις αντιλήψεις που διαμορφώνουν σχετικά με την εργασία τους, το κύρος και στις κοινωνικές σχέσεις των εργαζομένων.

2.4 Relative Deprivation and Occupational Mobility in Times of Crisis: The Case Studies of Migrant Workers in Greece and the United Kingdom (Galata, 2019)

Η μελέτη αυτή για τη σχετική αποστέρηση και την επαγγελματική κινητικότητα σε περιόδους κρίσης ασχολήθηκε με τα εξής ερευνητικά ερωτήματα:

(α) Πως διαμορφώνονται οι προσδοκίες επαγγελματικής κινητικότητας των μεταναστών σε περιόδους κρίσης στο πλαίσιο της χώρας υποδοχής;

(β) Ποια είναι η υποκειμενική κατανόηση των μεταναστών για τη σχετική αποστέρηση και πως επηρεάζει τις προοπτικές εργασίας σε περιόδους κρίσης;

Ειδικότερα, η μελέτη διερευνά τις κοινωνικές στάσεις απέναντι στις ανισότητες στην εργασία και τη σημασία τους για την επαγγελματική κινητικότητα στη χώρα υποδοχής. Επιχειρεί να εξηγήσει πως οι διαρθρωτικές αλλαγές και οι αξίες που διαμορφώνονται για την εργασία σε σχέση με τις ομάδες αναφοράς επηρεάζουν την απόφαση τους για μετακίνηση. Η μελέτη χρησιμοποιεί την έννοια της σχετικής αποστέρησης, ως την κεντρική και πλέον κατάλληλη θεωρητική προσέγγιση σε περιόδους κρίσης και ταχείας κοινωνικής αλλαγής, προκειμένου να ερμηνεύσει πως οι μετανάστες εργαζόμενοι προσλαμβάνουν τις εργασιακές ανισότητες σε σχέση με τους ίδιους, σε σχέση με τους ημεδαπούς και σε σχέση με τη θέση στο επάγγελμα. Εξετάζει, δηλαδή, τις αιτιώδεις σχέσεις ανάμεσα στις προσδοκίες των μεταναστών για επαγγελματική κινητικότητα και τις προηγούμενες εμπειρίες τους, τις αξίες απέναντι στην εργασία, τις οικογένειες τους και τις ομάδες αναφοράς.

Η μελέτη εφαρμόζει τη συγκριτική μέθοδο για να διερευνήσει τις επιπτώσεις της κρίσης στην επαγγελματική κινητικότητα σε δύο διαφορετικές εθνοτικές ομάδες μεταναστών εργαζομένων, σε δύο διαφορετικές πόλεις: τους Αλβανούς μετανάστες στην Αθήνα, Ελλάδα και τους Ιρλανδούς μετανάστες στο Newcastle, Ηνωμένο Βασίλειο. Για το σκοπό αυτό, διεξήχθησαν δύο χωριστές μελέτες περίπτωσης, που αποτελούν την καταλληλότερη μέθοδο για την σε βάθος διερεύνηση της επαγγελματικής κινητικότητας και της αιτιώδους συσχέτισης της με τις ομάδες αναφοράς. Η

κάθε μελέτη περίπτωσης περιέλαβε, καταρχήν, την ανάλυση του κοινωνικού πλαισίου των μεταναστών εργαζομένων στην αντίστοιχη χώρα υποδοχής πριν και κατά τη διάρκεια της κρίσης, με βάση τα δεδομένα του Ευρωπαϊκού Στατιστικού Συστήματος της Απογραφής 2011 για τις εργασιακές συνθήκες και την επαγγελματική κατανομή, καθώς και τα πρόσφατα στατιστικά στοιχεία και τις εκθέσεις των Διεθνών και Ευρωπαϊκών Οργανισμών ΟΟΣΑ και Eurofound. Επιπλέον, κάθε μελέτη περίπτωσης περιέλαβε Εργασιακές Ιστορίες (Work History Interviews) Αλβανών και Ιρλανδών μεταναστών αντίστοιχα. Συγκεκριμένα, πραγματοποιήθηκαν 20 σε βάθος αφηγηματικές συνεντεύξεις εργασιακών ιστοριών σε οικογένειες Αλβανών και Ιρλανδών μεταναστών. Τα ποιοτικά δεδομένα που συλλέχθηκαν αφορούσαν τις επαγγελματικές διαδρομές, τις εργασιακές εμπειρίες καθόλη τη διάρκεια του εργασιακού βίου, τις σχέσεις με τους άλλους με τους οποίους συγκρίνονται και πως κατανοούν τη σχετική αποστέρση, το βαθμό ικανοποίησης από τις συνθήκες εργασίας και διαβίωσης πριν και κατά τη διάρκεια της κρίσης σε σύγκριση με τους άλλους, καθώς και τις ερμηνείες και προσδοκίες τους ως προς τις εργασιακές προοπτικές.

Τα ευρήματα και η σύγκριση των δύο μελετών περίπτωσης έδειξαν ότι, παρά τη διαφοροποίηση του κοινωνικού πλαισίου στη χώρα υποδοχής, οι συνθήκες απασχόλησης των μεταναστών εργαζομένων παρουσιάζουν αρκετές ομοιότητες, ιδίως, ως προς τη δυσανάλογη απασχόληση τους σε χαμηλόμισθες και χαμηλού κύρους εργασίες. Στην περίπτωση της Ελλάδας, οι εργασιακές συνθήκες κατά την περίοδο της κρίσης είναι ιδιαίτερα δυσμενείς και αυτό επιδρά αρνητικά στις αντιλήψεις, τους προσανατολισμούς και τις προσδοκίες των μεταναστών εργαζομένων για επαγγελματική κινητικότητα. Ωστόσο, αν και οι εργασιακές ανισότητες είναι εμφανείς, η αίσθηση σχετικής αποστέρσης των Αλβανών μεταναστών εργαζομένων δεν είναι έντονη. Αυτό εξηγείται διότι οι Αλβανοί μετανάστες συγκρίνουν τους εαυτούς τους με τη δική τους ομάδα, αλλά και με τις προηγούμενες εμπειρίες τους σε σχέση με τη μεταναστευτική διαδικασία και την εργασιακή τους πορεία. Η αίσθηση σχετικής αποστέρσης ενισχύεται από την ανασφάλεια στην εργασία, τη δύσκολη οικονομική κατάσταση και την οικογένεια, δηλαδή τους κυριότερους λόγους που αποτρέπουν την οποιαδήποτε απόφαση για επαγγελματική κινητικότητα. Αυτό επιβεβαιώνεται από τις αφηγήσεις και τις εμπειρίες των Αλβανών μεταναστών, που δηλώνουν την αναγκαιότητα αποδοχής των άτυπων όρων του εργασιακού συμβολαίου για λόγους επιβίωσης.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η αποδοχή των μεταβολών στην εργασία δεν αφορούν μόνο την άτυπη αύξηση των ωρών και του όγκου της εργασίας μέσα σε ένα επάγγελμα, αλλά περιλαμβάνουν και εκείνες τις αθέατες αλλαγές που προκύπτουν από τη μετάβαση από το ένα επάγγελμα στο άλλο. Σύμφωνα με σχετική μαρτυρία, η αναγκαία αλλαγή από το επάγγελμα του οικοδόμου στο επάγγελμα του ταξιτζή λόγω των δυσμενών συνθηκών στην αγορά εργασίας σηματοδοτεί την αποειδίκευση, την έλλειψη αυτονομίας και την χειροτέρευση των συνθηκών ζωής όλης της οικογένειας.

Σε ότι αφορά τους Ιρλανδούς μετανάστες, οι σχετικά καλύτερες συνθήκες στην αγορά εργασίας του Ηνωμένου Βασιλείου φαίνεται να συμβάλλουν στη βελτίωση της επαγγελματικής τους κατάστασης, αν και οι ευκαιρίες που καταγράφηκαν για επαγγελματική κινητικότητα την περίοδο της κρίσης αφορούσαν σε χαμηλόμισθες και χαμηλού κύρους εργασίες. Από την άλλη μεριά, η προτεραιότητα των Ιρλανδών μεταναστών να ενσωματωθούν πλήρως στην χώρα υποδοχής και να αποδείξουν ότι είναι επιτυχημένοι στη μεταναστευτική τους διαδικασία εξηγεί, σε μεγάλο βαθμό, τους προσανατολισμούς τους και τις κοινωνικές συγκρίσεις τους. Σε αρκετές περιπτώσεις, η

βελτίωση του κύρους και του στυλ ζωής τους άλλαξε τις ομάδες αναφοράς με τις οποίες συγκρίνονται και αυτό με τη σειρά του συνέβαλε στην επιτυχημένη, σύμφωνα με τις δικές του αντιλήψεις και ερμηνείες, επαγγελματική πορεία τους. Είναι χαρακτηριστικό το πως εξασθενούν τα όποια μειονεκτήματα σχετίζονται με τις χαμηλού κύρους θέσεις εργασίας υπό τη φήμη των μεγάλων επιχειρήσεων και των υπηρεσιών στην αγορά και το πως οι συνθήκες εργασίας διαμορφώνουν διαφορετικές προσδοκίες ζωής.

Συνολικά, η μελέτη εξέτασε τις μεταβολές χωριστά σε καθεμία από τις δύο ομάδες πληθυσμού μεταναστών, που έχουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά εθνικότητας και απασχόλησης σε χαμηλόμισθα και χαμηλού κύρους επαγγέλματα, και σε συγκεκριμένο τόπο. Η χωριστή και σε βάθος έρευνα κάθε μελέτης περίπτωσης σε συγκεκριμένη εθνοτική ομάδα μεταναστών, σε επιλεγμένα επαγγέλματα και συγκεκριμένο τόπο είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την περαιτέρω σύγκριση διαφορετικών χωρών υποδοχής, κοινωνικών πλαισίων και υποκειμενικών αντιλήψεων διαφορετικών πληθυσμιακών ομάδων. Επίσης, η μελέτη ανέλυσε τις μεταβολές μέσα από τις ενδοεπαγγελματικές ή διεπαγγελματικές αλλαγές της κάθε ομάδας μεταναστών εργαζομένων που συμμετείχαν στην έρευνα και μέσα από τη σύγκριση των συνθηκών και προοπτικών εργασίας πριν και κατά τη διάρκεια της κρίσης. Τέλος, η ανάλυση των μεταβολών της κρίσης βασίστηκε τόσο στους αντικειμενικούς δείκτες που προσδιορίζουν το κοινωνικό πλαίσιο των μεταναστών εργαζομένων στην κάθε χώρα υποδοχής πριν και κατά τη διάρκεια της κρίσης, όσο και στους υποκειμενικούς δείκτες που προέκυψαν από τις Εργασιακές Ιστορίες, τις εμπειρίες, τις αντιλήψεις και τις υποκειμενικές ερμηνείες των μεταναστών εργαζομένων ως προς τις συνθήκες και τις προοπτικές επαγγελματικής κινητικότητας.

2.5 Μελέτες σε εξέλιξη για τις κοινωνικές επιπτώσεις της κρίσης στην απασχόληση μεταναστών εργαζομένων (Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 2017-2019)

Στη μελέτη των κοινωνικών επιπτώσεων της κρίσης προστίθενται οι έρευνες που διεξάγονται στο Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής του Παντείου Πανεπιστημίου υπό την επίβλεψη του Καθηγητή Ιορδάνη Ψημμένου και εξετάζουν τις επιπτώσεις της κρίσης στην εργασία και τη μετανάστευση.

Αρχικά, αξίζει να αναφερθούμε στην ερευνητική πρωτοβουλία που ξεκίνησε το Φεβρουάριο του 2018 με την ένταξη στο πρώην Κέντρο Κοινωνικής Μορφολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής – ΚΕΚΜΟΚΟΠ, νυν Εργαστήριο Κοινωνικής Πολιτικής – ΕΚΟΙΠ του Τμήματος Κοινωνικής Πολιτικής του Παντείου Πανεπιστημίου, της αυτοχρηματοδοτούμενης επιστημονικής έρευνας με τίτλο: «*Σχετική αποσιέρηση σε περιόδους κρίσης: Μια συγκριτική μελέτη των εργαζομένων σε χαμηλόμισθες/ χαμηλού κύρους θέσεις εργασίας*» και διάρκεια 2 ετών. Η συγκεκριμένη έρευνα βρίσκεται σε εξέλιξη και πραγματοποιείται από 10μελή ερευνητική ομάδα Υποψηφίων Διδασκόντων, Μεταδιδακτόρων και Μεταπτυχιακών αποφοίτων του Τμήματος Κοινωνικής Πολιτικής του Παντείου Πανεπιστημίου, υπό την επίβλεψη του Επιστημονικού Υπεύθυνου Καθηγητή του Τμήματος Κοινωνικής Πολιτικής, κ. Ιορδάνη Ψημμένου και το συντονισμό της έρευνας από τη Μεταδιδακτορική ερευνήτρια του Τμήματος Κοινωνικής Πολιτικής, Δρ. Παρασκευή-Βίβιαν Γαλατά.

Η εν λόγω έρευνα έχει ως στόχο να εξηγήσει πώς οι δομικές αλλαγές επηρεάζουν την κατανό-

ποση της σχετικής αποστέρσης και, ως εκ τούτου, πώς οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τις κοινωνικές ανισότητες. Για την εξέταση των κοινωνικών επιπτώσεων της κρίσης στις συνθήκες εργασίας, τις στάσεις και τις αντιλήψεις των ανθρώπων, η έρευνα επικεντρώνεται σε τρεις βασικές θεματικές περιοχές, που κατά την παραδοσιακή ανάλυση έχουν εκληφθεί ως ζωτικής σημασίας. Αυτές είναι: η εργασία και οι επαγγελματικές δεξιότητες, η πρόσβαση στην υγεία και η χρήση των υπηρεσιών πρόνοιας. Η έρευνα χρησιμοποιεί τη συγκριτική μέθοδο τόσο μεταξύ διαφορετικών χρονικών πλαισίων πριν και κατά τη διάρκεια της κρίσης, όσο και σε διαφορετικά επαγγέλματα επιλεγμένα από χαμηλόμισθους και χαμηλού κύρους κλίμακες, καθώς και σε διαφορετικές ομάδες μεταξύ των παλαιότερων και των νεοεισερχόμενων εργαζομένων. Τέλος, η έρευνα επιλέγει τις μελέτες περίπτωσης για την πιο ολοκληρωμένη ανάλυση των επιπτώσεων της κρίσης και αξιοποιεί συγκεκριμένους κοινωνικούς δείκτες (όπως το εισόδημα, τον πλούτο, τη στέγαση, την εκπαίδευση, την κατανάλωση, τον τρόπο συμπεριφοράς, την κοινωνική καταγωγή, την οικογένεια και τις τοπικές διασυνδέσεις) και σε βάθος συνεντεύξεις προκειμένου να εξετάσει τις υποκειμενικές αντιλήψεις των εργαζομένων για τις ανισότητες στην εργασία και τη σχετική αποστέρση.

Ακολούθως, πραγματοποιούνται μια σειρά από έρευνες στο Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής του Παντείου Πανεπιστημίου υπό την επίβλεψη του Καθηγητή Ιορδάνη Ψημμένου, που μελετούν ειδικότερες διαστάσεις των επιπτώσεων της κρίσης στην εργασία και τη μετανάστευση (ΚΕΚΜΟ-ΚΟΠ, 2017). Ειδικότερα, ερευνώνται οι αλλαγές που επήλθαν στο διαχωρισμό των δεξιοτήτων μέσα σε ένα επάγγελμα στην ελληνική αγορά εργασίας κατά την περίοδο της κρίσης, οι επιπτώσεις τους στο κοινωνικό κύρος συγκεκριμένων πληθυσμιακών ομάδων, και οι αντιλήψεις εργοδοτών και εργαζομένων για τη στρωμάτωση των δεξιοτήτων στο εργασιακό περιβάλλον (Γαλατά, 2017). Επιπλέον, εξετάζονται οι σιωπηρές συμβάσεις εργασίας και πως κατασκευάζονται την περίοδο της κρίσης (Ασπρούλης 2017), το επάγγελμα των ενεχυροδανειστών και πως γίνεται το χόσμα ανάμεσα στην παλιά και τη νέα ηθική της εργασίας (Αρχοντάκης 2017), οι ενδοεπαγγελματικές μεταβολές στην κοινωνική στρωμάτωση των Αλβανών και Ελλήνων οικοδόμων την περίοδο κρίσης (Κούρας 2017), η σύγκριση των διαφορετικών καθεστώτων ελέγχου και συναίνεσης σε τρεις μορφές μεταναστευτικής εργασίας (αγροτική και βιομηχανική εργασία, προσωπικές υπηρεσίες) σ' έναν συγκεκριμένο τόπο (Πούλου 2017), η πρόσβαση και χρήση υπηρεσιών κοινωνικής προστασίας από το μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό (Μαλεκάκη 2017, Αντωνοπούλου 2017) και η σημασία των κοινοτικών δικτύων για τους Νιγηριανούς μετανάστες (Παπαϊωάννου 2019). Συνολικά, πρόκειται για μελέτες που εξετάζουν συστηματικά και εμβαθύνουν στις επιμέρους διαστάσεις των επιπτώσεων της κρίσης, ενημερώνοντας τις γραμμές της κοινωνικής στρωμάτωσης και κινητικότητας του μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού στην Ελλάδα.

3. Συμπεράσματα

Το άρθρο επιχειρήσει να διερευνήσει τις κοινωνικές επιπτώσεις της κρίσης στην απασχόληση των μεταναστών εργαζομένων στην Ελλάδα, δίνοντας έμφαση στις βαθύτερες συνέπειες των εργασιακών αλλαγών και στον τρόπο που επηρεάζουν τις συνθήκες και τις ευκαιρίες ζωής των ανθρώπων. Το πρόβλημα που αντιμετώπισε η παρούσα εργασία σχετίζεται, ουσιαστικά, με τη

δυσκολία διερεύνησης των μεταβολών και των επιπτώσεων της κρίσης σε περιθωριοποιημένες ομάδες που έχουν συνηθίσει να ζουν σε δυσμενείς συνθήκες. Ωστόσο, η μελέτη των επιπτώσεων της κρίσης σε μεταναστευτικούς πληθυσμούς έχει ιδιαίτερη σημασία καθώς μας επιτρέπει να αντιληφθούμε, όχι μόνο πως ανταπεξέρχονται στις δυσκολίες, αλλά τι σηματοδοτούν οι μεταβολές για τα όρια κοινωνικής στρωμάτωσης και κινητικότητας.

Η διάσταση αυτή για τη μελέτη της κρίσης προς μια πιο ουσιαστική και ολοκληρωμένη αποτίμηση των επιπτώσεων της στα άτομα και τις ομάδες προϋποθέτει συγκεκριμένες θεωρητικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις. Αν και οι περισσότερες μελέτες αναδεικνύουν τις οικονομικές διαστάσεις της εργασίας και τα ποσοτικά μεγέθη των επιπτώσεων της κρίσης στο εργατικό δυναμικό, επιλέξαμε να αναλύσουμε τις ελληνικές κοινωνιολογικές μελέτες που διερεύνησαν διαχρονικά, πριν και κατά τη διάρκεια της κρίσης, ποιοτικά και σε βάθος τους παράγοντες και τις κοινωνικές επιπτώσεις της κρίσης στην απασχόληση των μεταναστών εργαζομένων.

Για το σκοπό αυτό, βασιστήκαμε αρχικά στις θεωρητικές προσεγγίσεις της Μαρξιστικής και Βεμπεριανής Σχολής, που μας πληροφορούν: (α) πώς οι διαρθρωτικές αλλαγές στην αγορά εργασίας κατά την κρίση μεταβάλλουν τις αντιλήψεις και τους προσανατολισμούς των ανθρώπων και (β) ότι χρειαζόμαστε τη λεπτομερή ανάλυση των συνθηκών εργασίας για να κατανοήσουμε την κατάσταση της ομάδας ή του κοινωνικού στρώματος μέσα στο κοινωνικό πλαίσιο όπου ζει. Στη συνέχεια, αντήχησα σημαντική πληροφόρηση τόσο από τα ευρήματα όσο και από τη μεθοδολογική προσέγγιση των κλασικών κοινωνιολογικών μελετών που εξέτασαν συστηματικά τις μεταβολές και τις επιπτώσεις της κρίσης στις συνθήκες εργασίας και διαβίωσης (Elder, 1974, Jahoda et al., 1971, Komarovsky, 1971). Οι μελέτες αυτές ανέδειξαν ότι για την ανάλυση των κοινωνικών επιπτώσεων της κρίσης στην εργασία των μεταναστών απαιτείται η επικέντρωση σε μια ομάδα πληθυσμού με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά εθνικότητας και επαγγέλματος και έναν τόπο, η συγκριτική και σε βάθος ανάλυση των μεταβολών μέσα στην ίδια την ομάδα ή σε συγκεκριμένο περιβάλλον, η διαχρονική έρευνα, η έμφαση στη διαδικασία της κοινωνικής αλλαγής και την προσαρμογή του ατόμου σε αλληλεπίδραση με την ομάδα, στις υποκειμενικές νοηματοδοτήσεις και το κοινωνικό πλαίσιο, καθώς και η συνεκτίμηση οικονομικών και κοινωνικών στοιχείων και των επιπτώσεών τους στη ζωή των ανθρώπων.

Σ' αυτό το πλαίσιο, αναλύσαμε τις ελληνικές κοινωνιολογικές μελέτες που πραγματοποίησαν διαχρονική έρευνα (longitudinal research) πριν και κατά τη διάρκεια της τρέχουσας οικονομικής κρίσης. Η μακράς διάρκειας έρευνα διευκόλυνε τη συγκριτική ανάλυση των μεταβολών και των κοινωνικών επιπτώσεων της κρίσης στο μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό, δίνοντας έμφαση στη διαδικασία της αλλαγής, στην κατανόηση της από τα άτομα και στην ανάπτυξη των δράσεων τους. Επιπλέον, τους επέτρεψε να αναδείξουν τις μακροπρόθεσμες και εμπεδωμένες επιπτώσεις της κρίσης στους μετανάστες εργαζόμενους και τον αντίκτυπο τους στα όρια κοινωνικής στρωμάτωσης και κινητικότητας.

Χαρακτηριστικό των συγκεκριμένων μελετών είναι το πως σταδιακά και εξελικτικά προχώρησαν στην όλο και μεγαλύτερη εξειδίκευση και εμβάθυνση της ανάλυσης των κοινωνικών επιπτώσεων της κρίσης. Η μελέτη του Μπέλλα (2012) εντόπισε στην αρχή της κρίσης τους περιορισμούς κινητικότητας των οικιακών εργατριών. Στη συνέχεια, ο Psimmenos (2017) ανέδειξε τη σημασία της συγκριτικής ανάλυσης, πριν την κρίση και κατά τη διάρκεια της, στην ίδια ομάδα πληθυσμού και εστίασε σε ένα επάγγελμα. Ερμηνεύοντας τις αντιλήψεις των μεταναστριών οικιακών εργα-

τριών σε σχέση με το κοινωνικό πλαίσιο αναφοράς κατέληξε πως η κρίση τις εγκλωβίζει στο επάγγελμα παρά τη χειροτέρευση των συνθηκών εργασίας. Η επόμενη μελέτη του Ψημμένου (2017) εμβαθύνει ακόμη περισσότερο στην ανάλυση των επιπτώσεων της κρίσης εστιάζοντας σε δύο αντιπροσωπευτικά επαγγέλματα μεταναστών σε συγκεκριμένο τόπο και σε ένα νοικοκυριό. Με την εξειδίκευση, την σε βάθος ανάλυση της πορείας ζωής, τη σύγκριση των μεταβολών στην ίδια ομάδα και τον συγκερασμό αντικειμενικών και υποκειμενικών παραμέτρων αναδείχθηκαν οι επιπτώσεις της κρίσης, όχι μόνο στις συνθήκες εργασίας, αλλά κυρίως μέσα στην οικογένεια και στους ρόλους των δύο συζύγων. Τέλος, η Galata (2017) ανέδειξε ότι η χωριστή και σε βάθος έρευνα κάθε μελέτης περίπτωσης σε συγκεκριμένη εθνοτική ομάδα μεταναστών σε επιλεγμένα επαγγέλματα και σε συγκεκριμένο τόπο είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την περαιτέρω σύγκριση διαφορετικών χωρών, κοινωνικών πλαισίων και πληθυσμιακών ομάδων.

Κλείνοντας, αξίζει να επισημανθεί ότι η ανάλυση των ελληνικών μελετών για τις επιπτώσεις της κρίσης αναδεικνύει ταυτόχρονα και την επιτακτική ανάγκη αξιοποίησης των μεθοδολογικών και εμπειρικών ευρημάτων τους. Δεν είναι τυχαίο ότι στην Αμερική και την Αγγλία, οι μελέτες για την κρίση έχουν έντονο αναστοχασμό, καθώς τα ποσοτικά δεδομένα και οι δείκτες αδυνατούν να εξηγήσουν για το ρήγμα και για το πως επιβιώνει μια κοινωνία. Η ανάλυση που προηγήθηκε έδειξε ότι το μεγάλο μέρος των επιπτώσεων της κρίσης δεν βρίσκεται στο αποτέλεσμα αλλά στη διαδικασία. Επομένως, μόνο η ουσιαστική ανάλυση των παραγόντων, αλληλεπιδράσεων και βαθύτερων συνεπειών της κρίσης στην εργασία και την απασχόληση των μεταναστών μπορεί να συμβάλει στον αποτελεσματικότερο κοινωνικό σχεδιασμό και την άσκηση δικαιότερης κοινωνικής πολιτικής.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

- Bada, K., and Hantzaroula, P. (2017) 'Family Strategies, Work, and Welfare Policies toward Waged Domestic Labor in Twentieth-Century Greece', in Psimmenos, I. (ed.) *Unveiling Domestic Work in Times of Crisis*, *Journal of Modern Greek Studies*, May, 35(1), pp. 17-41, Johns Hopkins University Press.
- Beynon, H. (1997) 'The Changing Practices of Work', in Brown, R. (ed.) *The Changing Shape of Work*. Great Britain: MacMillan Press Ltd, pp. 20-58.
- Beynon, H. and Blackburn, R.M. (1972) *Perceptions of Work. Variations within a Factory*. London, New York: Cambridge University Press.
- Blauner, R. (1964) *Alienation and Freedom: The Factory Worker and His Industry*. Second edn. Chicago: The University of Chicago Press.
- Blumer, H. and Bain, R. (1939) *An Appraisal of Thomas and Znaniecki's The Polish Peasant in Europe and America*. New York: Social Science Research Council.
- Bulmer, M. (1984) *The Chicago School of Sociology. Institutionalization, Diversity, and the Rise of Sociological Research*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Brown, R. (1997) *The Changing Shape of Work*. Great Britain: MacMillan Press Ltd.

- Brown, R. (1999) "The challenge of the work of the future for the social sciences of work. A view from Britain", in Castillo, J.J. (ed.) *El Trabajo del Futuro (The Work of the Future)*. Madrid: Editorial Complutense, pp. 59-81.
- Du Bois, W.E.B. (1899, 2005) *The Philadelphia Negro: A social study*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Elder, G.H. (1974) *Children of the Great Depression. Social Change in Life Experience*. Chicago: University of Chicago Press.
- Galata, P.V. (2019) *Relative Deprivation and Occupational Mobility in Times of Crisis: The Case Studies of Migrant Workers in Greece and the United Kingdom*, Dissertation thesis, MA Sociology and Social Research, Newcastle University.
- Galata, P.V. & Poulou, E. (2017) 'Iordanis Psimmenos (ed.), Unveiling domestic work in times of crisis, *Journal of Modern Greek Studies, Special Section*, vol. 35, no 1, Johns Hopkins University Press 2017', *Social Cohesion and Development*, 12 (2), pp. 150-152.
- Gerth, H.H. and Mills, C.W. (1948) *From Max Weber: Essays in Sociology*. London: Routledge & Kegan Paul Ltd.
- Hirszowicz, M. (1981) *Industrial Sociology: An Introduction*. Oxford: Martin Robertson & Company Ltd.
- Holton, R.J. (1987) 'The Idea of Crisis in Modern Society', *The British Journal of Sociology*, 38(4), pp. 502-520.
- Hochschild, A.R. (2012) *The managed heart : commercialization of human feeling*. Updated edn. Berkeley, California and London: University of California Press.
- Hughes, E. (1971) *The Sociological Eye: Selected Papers On Institution and Race (Part I) and Self and the Study of Society (Part II)*, Chicago: Aldine Atherton.
- Jahoda, M., Lazarsfeld, P.F. and Zeisel, H. (1971) *Marienthal*. Chicago, New York: Aldine-Atherton.
- Komarovsky, M. (1971) *The Unemployed Man and His Family*. New York: Dryden Press, Inc. For the Institute of Social Research.
- Lazarescu, D., and Kouzas, Y. (2017) 'The Careers of Migrant Domestic Workers in Greece: Perceptions of Intra-Occupational Mobility and Status Differentiation in Times of Crisis', in Psimmenos, I. (ed.) *Unveiling Domestic Work in Times of Crisis, Journal of Modern Greek Studies*, May, 35(1), pp. 67-88, Johns Hopkins University Press.
- Mason, D. (2013) 'Ethnicity', in Payne, G. (ed.) *Social Divisions*. Third edn. UK: Palgrave Macmillan, pp. 106-136.
- Marx, K. (1887) *Capital. Volume 1*. Progress Publishers. Available at: <https://www.marxists.org/archive/marx/> (Accessed: 19 July 2019).
- Osborne, P. (2010) 'A sudden topicality. Marx, Nietzsche and the politics of crisis', *Radical Philosophy*, 160, pp. 19-26.
- Papatheodorou, C. (2014) 'Economic crisis, poverty and deprivation in Greece: the impact of neoliberal remedies', in Mavroudeas, S. (ed.) *Greek Capitalism in Crisis. Marxist analyses*. London and New York: Routledge, pp. 179-195.
- Park, R. (1928) 'Human Migration and the Marginal Man', *American Journal of Sociology*, 33(6), pp. 881-893.

- Psimmenos, I. (ed.) (2017a) 'Unveiling Domestic Work in Times of Crisis', *Journal of Modern Greek Studies*, May, 35(1), pp. 1-128, Johns Hopkins University Press.
- Psimmenos, I. (2017b) 'The Social Setting of Female Migrant Domestic Workers', in Psimmenos, I. (ed.) *Unveiling Domestic Work in Times of Crisis, Journal of Modern Greek Studies*, May, 35(1), pp. 43- 66, Johns Hopkins University Press.
- Roitman, J. (2014) *Anti-Crisis*. Durham and London: Duke University Press.
- Skamnakis, Ch., and Malekaki, Ef. (2017) 'Domestic Work and Welfare Values of Migrant Women in Modern Greece: The Juncture of a Dual Process of Exclusion', in Psimmenos, I. (ed.) *Unveiling Domestic Work in Times of Crisis, Journal of Modern Greek Studies*, May, 35(1), pp. 111-128, Johns Hopkins University Press.
- Tilly, C. (2011) 'The impact of the economic crisis on international immigration: a review', *Work, Employment and Society*, 25(4), pp. 675-692.
- Turner, J.H. (1988) 'The Mixed Legacy of the Chicago School of Sociology', *Sociological Perspectives*, 31(3), pp. 325-338.
- Weber, M. ([1946] 1966) 'Class, Status and Party', in R. Bendix, S.M.L. (ed.) *Class, Status and Power. Social Stratification in Comparative Perspective*. Second edn. New York: The Free Press, pp. 21-28.
- Xypolytas, N., Vassilikou, K., and Fouskas, Th. (2017) 'Migrant Domestic Workers: Family, Community, and Crisis', in Psimmenos, I. (ed.) *Unveiling Domestic Work in Times of Crisis, Journal of Modern Greek Studies*, May, 35(1), pp. 89-110, Johns Hopkins University Press.
- Zaretsky, E. (1984) *W.I. Thomas and F. Znaniecki: The Polish Peasant in Europe and America*, Chicago: University of Illinois Press.

Ελληνόγλωσση

- Ασπροούλης, Α. (2017) «Σιωπηρές Συμβάσεις Εργασίας την εποχή της Κρίσης. Η περίπτωση των εργαζομένων στη ΔΕΗ. Το παράδειγμα της Μεγαλόπολης», Εργασία και Κρίση, Θεματικό Εργαστήριο, ΚΕΚΜΟΚΟΠ, Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, 19 Μαΐου 2017.
- Αρχοντάκης, Κ. (2017) «Εργασιακή ικανοποίηση και η νέα ηθική της εργασίας», Εργασία και Κρίση, Θεματικό Εργαστήριο, ΚΕΚΜΟΚΟΠ, Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, 19 Μαΐου 2017.
- Αντωνοπούλου, Κ.-Ε. (2017) «Δεύτερη γενιά μεταναστών με αναπηρία και η πρόσβαση τους στις δημόσιες υπηρεσίες πρόνοιας», Εργασία και Κρίση, Θεματικό Εργαστήριο, ΚΕΚΜΟΚΟΠ, Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, 19 Μαΐου 2017.
- Γαλατά, Π.-Β. (2018) «Διαδρομές επαγγελματικής κινητικότητας κατά την περίοδο της κρίσης αλβανών μεταναστών που απέκτησαν την ελληνική ιθαγένεια», Ο κόσμος της εργασίας, Τεύχος 5, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, σελ. 11-34.
- Γαλατά, Π.-Β. (2017) «Η σημασία της ποιοτικής έρευνας για την ανάλυση των δεξιοτήτων στην

- ελληνική αγορά εργασίας κατά την περίοδο της κρίσης», Ο κόσμος της εργασίας, Τεύχος 4, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων σελ. 46-69.
- Γαλατά, Π.-Β. (2017) «Οι δεξιότητες στην Ελληνική αγορά εργασίας κατά την περίοδο της κρίσης», Εργασία και Κρίση, Θεματικό Εργαστήριο, ΚΕΚΜΟΚΟΠ, Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, 19 Μαΐου 2017.
- Γαλατά, Π.-Β., Ασπρούλης, Α., Πούλου, Ε. (2017) «Ανθεκτικότητα και Μετανάστευση: Η Περίπτωση της Οικιακής Εργασίας των μεταναστών/τριών», Η ανθεκτικότητα στην κρίση – αποτελέσματα ερευνών: Φύλο, αγορά εργασίας, μετανάστευση και κοινωνικό κράτος, Εργαστήριο Σπουδών Φύλου και Κέντρο Κοινωνικής Μορφολογίας και Πολιτικής (ΚΕΚΜΟΚΟΠ) του Τμήματος Κοινωνικής Πολιτικής Παντείου Πανεπιστημίου, Αθήνα, 12 Δεκεμβρίου 2017.
- Γαλατά, Π.-Β. & Πούλου, Ε. (2017) «Psimmenos, Iordanis (ed.) (2017). Special Section: Unveiling Domestic Work in Times of Crisis. Journal of Modern Greek Studies, Volume 35, Number 1, May 2017, pp. 1-128. Johns Hopkins University Press». Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών 148 (2017), σελ. 1-7.
- Ζωγραφάκης, Σ. και Κασίμης, Χ. (2014) «Ελληνική οικονομία και μετανάστες: Χτες... σήμερα... αύριο» στο Μασουράκης, Μ. και Γκόρτσος Χ.(επιμ.) Ανταγωνιστικότητα για ανάπτυξη: Προτάσεις πολιτικής. Αθήνα: Ελληνική Ένωση Τραπεζών, σελ. 381-396.
- Ιωαννίδης, Α., Παπαθεοδώρου, Χ. και Σουφτάς, Δ. (2012) Εργαζόμενοι και όμως φτωχοί: Διαστάσεις της φτώχειας των εργαζομένων στην Ελλάδα. Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων.
- Κασιμάτη, Κ. (2002) Κοινωνικός Σχεδιασμός και Αξιολόγηση. Μέθοδοι και Πρακτικές. Αθήνα: Gutenberg.
- Κέντρο Κοινωνικής Μορφολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής – ΚΕΚΜΟΚΟΠ (2017) Εργασία και Κρίση, Θεματικό Εργαστήριο, Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, 19 Μαΐου 2017.
- Κούρας, Γ. (2017) «Ενδο-επαγγελματικές μεταβολές στην κοινωνική στρωμάτωση των μεταναστών στην περίοδο της κρίσης. Το παράδειγμα των οικοδόμων και των οικιακών εργατριών», Εργασία και Κρίση, Θεματικό Εργαστήριο, ΚΕΚΜΟΚΟΠ, Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, 19 Μαΐου 2017.
- Μαλεκάκη, Ε. (2017) «Η πρόσβαση και η χρήση των υπηρεσιών βρεφονηπιακής φροντίδας από τις εργαζόμενες μετανάστριες μητέρες», Εργασία και Κρίση, Θεματικό Εργαστήριο, ΚΕΚΜΟΚΟΠ, Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, 19 Μαΐου 2017.
- Μπέλλας, Χ. (επιμ.) (2012) Οικιακή εργασία & κοινωνική ένταξη των μεταναστριών στην Ελλάδα της οικονομικής κρίσης, Αθήνα: Εκδόσεις Πανεπιστημίου Αιγαίου.
- Παπαθεοδώρου, Χ. και Δαφέρμος, Γ. (2012) «Οικονομική κρίση και φτώχεια στην Ελλάδα και την ΕΕ: Οι επιδράσεις του μακροοικονομικού περιβάλλοντος και της κοινωνικής προστασίας», στο Κοινωνική πολιτική και κοινωνική συνοχή στην Ελλάδα σε συνθήκες οικονομικής κρίσης. Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος, σελ. 89-120.
- Παπαϊωάννου, Γ. (2019) «Κοινωνικά δίκτυα μεταναστών και ηθική της εργασίας: Οι Νιγηριανοί μετανάστες στην Αθήνα», Ετήσιο Επιστημονικό Συνέδριο «Η ηθική της εργασίας» της

Ελληνικής Εταιρείας Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού (ΕΛ.Ε.ΣΥ.Π.), Εμπορικό & Βιομηχανικό Επιμελητήριο Αθηνών, 2-3 Φεβρουαρίου 2019.

- Πούλου, Ε. (2016) «Daria Lazarescu, Σταδιοδρομία στην υπηρετικότητα: Η περίπτωση των Ρουμάνων μεταναστριών οικιακών εργατριών στην Ελλάδα, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2015, σελ. 687», Κόσμος της Εργασίας, Τεύχος 3, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, σελ. 122-126.
- Πούλου, Ε. (2017) «A. Armstrong and H. Beynon, Hello, Are You Working? Memories of the Thirties in the North East of England, Strong Words Publications, Newcastle 1977», Κόσμος της Εργασίας, Τεύχος 4, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, σελ. 108-110.
- Πούλου, Ε. (2017) «Τύποι ελέγχου και συναίνεσης και οι επιπτώσεις τους σε τρεις διαφορετικές μορφές εργασίας μεταναστών: η περίπτωση της αγροτικής, βιομηχανικής και οικιακής εργασίας», Εργασία και Κρίση, Θεματικό Εργαστήριο, ΚΕΚΜΟΚΟΠ, Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, 19 Μαΐου 2017.
- Τσιώλης, Γ. (2011) «Δευτερογενής ανάλυση ποιοτικών δεδομένων: μια ερευνητική στρατηγική συμβατή με την ποιοτική προσέγγιση;» στο Γ. Τσιώλης, Ν. Σερντεδάκης, Γ. Κάλλας, Ερευνητικές Υποδομές και Δεδομένα στην Εμπειρική Κοινωνική Έρευνα. Ζητήματα Καταγραφής, Τεκμηρίωσης και Ανάλυσης Κοινωνικών Δεδομένων. Αθήνα: Κριτική, σελ. 129-159.
- Ψημμένος, Ι. (2011) «Κοινωνιολογία και Μετανάστευση», στο Θανοπούλου, Μ., Πετμεζίδου, Μ. και Στρατηγάκη, Μ. (επιμ.) Όψεις Κοινωνικής Δυναμικής. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg, σελ. 430-449.
- Ψημμένος, Ι. (2013) Εργασία και κοινωνικές ανισότητες. Προσωπικές υπηρεσίες και υπηρετικό δυναμικό, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Ψημμένος, Ι. (επιμ.) (2017) Οι κοινωνικές επιπτώσεις της κρίσης στον μεταναστευτικό πληθυσμό: Εργαζόμενοι στην οικιακή εργασία και την οικοδομή, Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ.
- Ψημμένος, Ι. (2018) «Εργασία και Αλληλεγγύη: Διαδρομές Διαμόρφωσης της Κοινωνικής Πολιτικής από τα Κάτω», στο Σακελλαρόπουλος, Θ., Οικονόμου, Χ., Σκαμνάκης, Χ. και Αγγελάκη, Μ. (επιμ.) Κοινωνική Πολιτική. Αθήνα: Διόνικος, σελ. 91-114.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

HELLENIC SOCIAL POLICY ASSOCIATION